

Vladimir Nartnik

Alternativno iskanje slovniških modelov
v slovenskem knjižnem jeziku

Doktorska razprava, napisana pod mentorstvom
prof. dr hab. Emila Tokarza

Katowice 1993

Uvod

Slovniške opise slovenskega knjižnega jezika je v dobršnem delu tega stoletja zaznamovala še diahrona mladogramatična smer iz prejšnjega stoletja. Mladogramatični smeri je pripadala ne le Slovenska slovnica Antona Janežiča, prvič izdana leta 1854,¹ ampak tudi Slovenska slovnica Antona Breznika, prvič izdana leta 1916,² ter Slovenska slovnica Antona Bajca, Rudolfa Kolariča, Mirka Rupla in Jakoba Šolarja, prvič izdana še brez imen vsaj treh avtorjev leta 1947.³ Sinhrona strukturalna smer se je nato uveljavila šele leta 1975 s Poskusom slovenske slovnice Clauda Vincenota⁴ in leta 1976 s Slovensko slovnico Jožeta Toporišiča,⁵ urejajočo avtorjevo iskanje v štirih knjigah Slovenskega knjižnega jezika, ki so prvič izšle v letih od 1965 do 1970.⁶

Poglavja pričujoče razprave se neposredno navezujejo na to iskanje, saj so oblikovana po člankih, objavljenih v reviji-

1. Prim. A. Janežič, Slovenska slovnica... (popolne bibliografske podatke navajam v Pregledu citiranih del).

2. Prim. A. Breznik, Slovenska slovnica...

3. Prim. Slovenska slovnica...

4. Glej C. Vincenot, Essai...

5. Glej J. Toporišič, Slovenska slovnica...

6. Prim. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik...

jah Jezik in slovstvo, Slavia¹ in Slava² ter v zborniku Nemzetközi Szlavisztikai Napok³ v letih od 1972 do 1991. To je bil predvsem čas, ko sem deloval kot lektor slovenskega jezika na univerzah v Zagrebu, Moskvi, Pragi in Budimpešti in kot tak soočal svoj jezik z drugimi slovanskimi in neslovanskimi jeziki, hkrati pa sem se seznanjal tudi z drugimi pogledi na druge jezike. Preverjanje teh pogledov na gradivu slovenskega knjižnega jezika je ravno pripeljalo do novih modelov, vključujočih enotno obravnavo slovenskega glasovja z akustičnega vidika na primer v članku Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema,⁴ ki je dal podlago prvemu poglavju razprave, tokrat naslovljenemu Glasoslovna paradigma. Podobna celostna paradigma pa ni bila možna tudi za nadaljnja področja slovenske slovnice, zato drugo poglavje z naslovom Od medmetov do naklonov in načinov najprej opazuje, kako se ob osnovnih medmetih dajo razviti še druge osnovne besede z značilnimi zunanji in notranji posebnostmi, z zunanjimi posebnostmi skladanja in notranji posebnostmi pregibanja. Postopnemu prikazu notranjih posebnosti pregibanja v obliki širših delnih sestavov so nato posvečena osrednja tri poglavja s povednimi naslovi Štetje zaimkov in imen, Sprega glagolov in Sklanja zaimkov in imen. Vrnitev k zunanjim posebnostim skladanja pomeni šesto poglavje z naslovom Členitev glagolskega stavka, razvijajoče osnovni model glagolskega stavka z nadaljnjim variiranjem. Klitike in vezanje stavkov pa je naslov sedmega poglavja, ki se ukvarja z vprašanjem tesnosti vezanja stavkov v sestavkovja.

1. Glej Slavia, časopis pro slovanskou filologii...
2. Glej Slava, debatni list...
3. Glej Nemzetközi Szlavisztikai Napok...
4. Glej V. Nartnik, Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema..., s. 81-91.

Alternativno iskanje spremlja skoz poglavja razprave prav tako alternativno poimenovanje, ki hkrati z utrjevanjem novih pojmov v novih povezavah nudi tudi možnost smotrnega krajšanja v črkovne simbole. V tem je predvsem smisel alternativnega poimenovanja kljub možnosti, da se bo poimenovanje pri nadaljnjem razvijanju modelov tu pa tam še spreminjalo, ker bo obstoječa ureditev člankovnih objav v poglavja razprave dala širši pregled nad modeli. Zato naj na koncu mimo zahvale urednikom revij, ki so v njih moji članki izšli, izrazim še posebno zahvalo mentorju prof. dr hab. Emilu Tokarzu, ki me je spodbudil k ureditvi teh objav v širšo celoto in mi to ureditev ob pozornem spremljanju tudi omogočil.

I. Glasoslovna paradigma

Glasoslovni opis lahko izhaja iz izgovorne ali iz akustične pojavnosti glasov kakšnega jezika. Prvo izhodišče ima na voljo izsledke bogatega fonetičnega izročila, ki sega še v prejšnje stoletje. Toda sodobne radiografske raziskave so pokazale, da izgovorne lege niso tako stabilne, kakor se je mislilo, in da je fiziološka obravnava marsikdaj oprta tudi na drugo, akustično izhodišče.¹

Pri akustičnem izhodišču se proučuje fizikalni ustroj poslanih glasov ter način, kako jih uho sprejema. Pri njem tedaj ločevalna vloga glasov² nikakor ni zmanjšana. Ker pa se nekateri izgovorno oddaljeni glasovi vrh tega družijo v akustično podobne tipe,³ lahko z zavestno pritegnitvijo akustike glasovno gradivo nadalje uredimo tako, da je glasoslovni razbor zelo olajšan. Na to ureditev vpliva predvsem nekaj osnovnih zvočnih nasprotij in protistav, ki se smotrno vključujejo v sistem ločevalnih lastnosti (distinctive features),⁴ razkritih na podlagi izgovorne fonetike.

1. Prim. V. Nartnik, Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema..., s. 81.

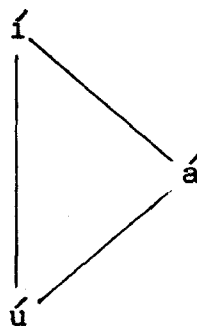
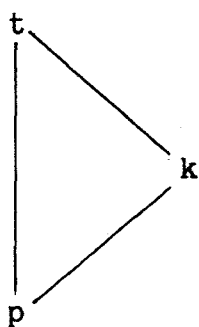
2. Prim. V. A. Moskovič, Informacionnye jazyki..., s. 9.

3. Prim. J. D. Polivanov, Recenzija..., s. 141.

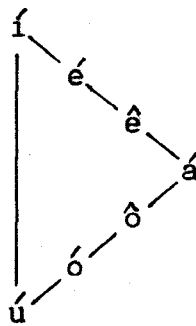
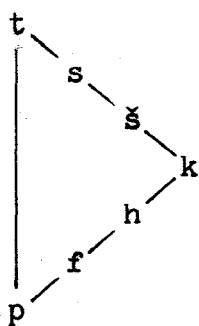
4. Prim. R. H. Robins, General Linguistics..., s. 146.

Prvo tako nasprotje obstoji med glasovi, ki so bodisi neurejeni šumi, npr. t, k, p, ali periodični toni, npr. í, á, ú. Šumnim glasovom pravimo soglasniki (contoids), tonskim pa glasniki (vocoids).¹

Nadaljnja dva para ločevalnih lastnosti pomagata razporediti same soglasnike ali glasnike. To sta svetlost - temnost (t - p, í - ú) in ozkost - širokost (t/p - k, í/ú - á), ki se lahko ujameta v takile trikotni shemi:²

Za razporeditev slovenskih soglasnikov in glasnikov pa te dve protistavi ne zadostujeta. Med krajnimi ozkimi (t, p; í, ú) in širokimi (k; á) nahajamo tudi vmesne glasove,³ ki se spet delijo na ozke (s, f; é, ó) in široke (š, h; ê, ô):

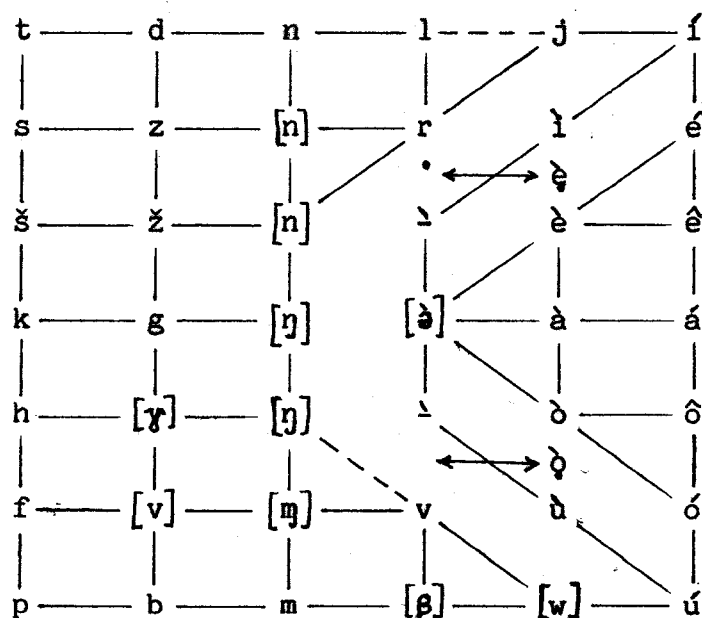
1. Glej C. F. Hockett, Kurs..., s. 82.

2. Glej Ž. Muljačić, Opća fonologija..., s. 84 in 86.

3. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 42.

Na drugi strani pa med sabo tudi niso tako ostro razmeje-
ni krajni soglasniki in glasniki.¹ Če se na primer čisti glas-
nik /í/ pridruži s komaj zaznavnim šumom, preide v motni glas-
nik /j/. Slednjemu pa se soglasniki bližajo v dveh stopnjah.
Najprej se nezveneči /t/ v sestavi z grlnim tonom, imenovanim
zven, spremeni v zveneči /d/. Ko se v drugi stopnji zveneči
/d/ obogati še z nosnim ali plavnim tonom, dobimo soglasnika
/n/ oziroma /l/; ta dva sta tonsko že tako močna, da je njun
šum povsem razpuščen in tvorita posebno kategorijo zvočnikov
kot nasprotje šumnikov /t/ in /d/.²

Iz naštetih krajnih ozkih svetlih šumnikov, zvočnikov in
glasnikov seveda lahko razvijemo ustrezne bolj ali manj po-
polne trikotne sheme. Če te sheme potem razpremo v daljice ter
jih med sabo povežemo, dobimo naslednjo glasoslovno paradigmo:

1. Prim. D. Delas - J. Filliolet, *Linguistique et Poétique...*, s. 123.

2. Prim. F. Jakopin, *Slovnica...*, s. 75.

V prva dva stolpca glasoslovne paradigme se uvrščajo nezveneči in zveneči šumniki. Iz uvrstitve je razvidno, da ima vsak šumniški tip svoje ločevalne lastnosti, ki se po njih loči od vseh drugih šumnikov, zvočnikov in glasnikov.

Če sta denimo /s/ in /z/ oba vmesna, ozka in svetla šumnika, se vendar razhajata v lastnosti zvena, ki zadostuje za ločevanje izrazov kakor rása - ráza, plésat - plézat ipd. Relevantnost nadaljnjih ločevalnih lastnosti lahko ugotovimo s podobnimi protistavami raznih glasov glasoslovne paradigme.

Iz teh protistav pa izhaja, da za istovetnost ali neistovetnost posameznih šumnikov, zvočnikov in glasnikov niso odločilne njihove integralne glasovne podobe, ampak zgolj skupnosti ločevalnih lastnosti,¹ ki jih nakazuje glasoslovna paradigma. Spričo pomembne vloge veljajo te skupnosti za posebne glasoslovne segmente, imenovane fonemi.²

Glasoslovna paradigma torej glasov slovenskega jezika ne predstavlja le v urejenih razmerjih, ampak jih hkrati abstrahira v skupnosti ločevalnih lastnosti in s tem opisuje osnovni inventar resničnih pa tudi možnih fonemov slovenskega jezika. Kot opis inventarja fonemov pa je glasoslovna paradigma izjemen vidik jezikovne dejavnosti (langage).³ Normalno se namreč fonemi poustvarjajo sintagmatično, se pravi tako, da si sledijo v govornem toku in vplivajo eden na drugega. Tu šele neposredno razbিরamo lastnosti glasov, ki so v bistvu sintagmatične poustvaritve paradigmatičnih lastnosti fonemov.

Lep primer različne sintagmatične poustvaritve istega fonema nahajamo v protistavi kípa - kúpa. V navedenih izrazih

1. Glej V. Solncev, Jazyk kak sistemno-strukturnoe obrazovanie..., s. 198.

2. Glej S. K. Šaumjan, Problems..., s. 20.

3. Prim. R. Katičič, Osnovni pojmovi..., s. 11.

se fonem /k/ prvič obarva svetlo in drugič temno,¹ vendar ne toliko, da se ne bi med sabo ločili fonemi /š/, /k/ in /h/. O tem priča zaporedje izrazov:

šípa - kípa - hípa - húpa - kúpa - šúpa.

Opisani pojav imenujemo svetlostna naravnava. Drugačna pa je svetlostna izravnava (nevtralizacija). Ta poteka med vmesnimi svetlimi šumniki, in sicer tako, da se širskosti sledečega navzame tudi predhodni ozki šumnik:

z žúpnikom → [žžúpnikom], brez ždela → [brežždéla].

V teh zgledih vidimo, kako se glas [ž] v lastnostih pokriva s fonemom /ž/, čeprav pripada hkrati fonemu /z/ - prim. z úpnikom, brez déla. Lastnosti invariante /z/ so se pri sintagmatski poustvaritvi tokrat tako spremenile, da je dobljen glas [ž] varianta dveh fonemov. Če se prej opisana naravnava primerja s pojavom izravnave, se vidi, da ni vseeno, kaj šumnikom sledi: pred glasniki je njihova poustvaritev enofonemska, pred šumniki pa lahko pripada po več fonemom. Prva lega je zato krepka, medtem ko je druga šibka.²

Širša kakor svetlostna je glasnostna izravnava. Med šumniki nastopa tako, da se zvenu ali nezvenu poslednjega podredijo vsi šumniki, ki se vrstijo neposredno pred njim:

glásba → [glázba], prerókba → [prerógba], gròf gré
h gôri → [gròv gré ygôri].

1. Prim. F. Bezlaž, Osnove fonetike..., s. 51.

2. Glej V. A. Vinogradov, Konsonantizm i vokalizm..., s. 23.

V prvih dveh primerih se /s/ in /k/, katerih krepko lego nahajamo v izrazih glasovánje ali prerokovánje, v šibki legi poustvarita enako kakor fonema /z/ in /g/. Zadnji zgled pa je nekoliko poseben v tem, da iz zvenečih šumnikov /f/ in /h/ dobimo zveneči varianti [v] in [ɸ], ki sta v tej legi enofonemski.

Pri nastajanju variant se glasnostna izravnava včasih združi s svetlostno naravnavo. Tako se krajni svetli /t/ ali /d/ prilagodi sledečemu vmesnemu svetlemu /s/ ali /š/ v izrazih kakor nádse ali podšíti. Svetlostno naravnavo potrdi zlasti možnost, da pred /š/ sklop /st/ preide v [št] oziroma da se zaporedje tipa /st st/ sprosti v [s-st]:

hrást šumí → [hrášť-šumí], hrást stojí → [hrás-stojí].

Da bi to naravnavo razložili, moramo omeniti širšo razliko med krajnimi in vmesnimi šumniki. Kot integralna lastnost se namreč pri prvih javlja nenadna čvrsta odpora (abrupt release),¹ medtem ko je pri drugih ta odpora manj izrazita, lahko bi rekli vrzla (smooth). Če se torej vmesni vrzli šumnik znajde za naravnanim krajnim čvrstim šumnikom, pomeni kljub krepkosti bolj ali manj nastavek prvega.

Vrh tega moramo opozoriti, da je odpora samo zadnja, tretja faza v poteku šumnikov. Prvi dve fazi, ki postaneta bolj opazni šele v izjemnih primerih, sta zapora in prepora. Zapora je očitna zlasti pri srečanju dveh homorganih (svetlostno izravnanih) krajnih šumnikov. Tedaj se namreč šumnika zvrstita ob skupni nemi prepori, ki loči čvrsto zaporo prvega od čvrste odpore drugega šumnika. Pri krajnih šumniki pomeni

1. Prim. J. D. McCawley, Le rôle..., s. 114.

čvrsta zapora predvsem nenadno zadušitev tona, medtem ko se šum ne utegne razviti. Spričo neme prepore, ki sledi, pa se čvrsta zapora nujno veže na predhodne glasove z višjo glasnostjo:

pròst dán → [pròz-dán]; vóz z žítom → [vóž-žžítom].

Pri prvem zgledu vidimo, kako se homorgano zaporedje /t d/ sprosti v [d], ker sledi premalo glasnemu šumniku /s/. Da pa prepore vmesnih vrzlih šumnikov ni nema, kaže drugi zgled, kjer se posamezni homorgani šumniki lahko "kosorepo" izrazijo ne le z vrzlo odporo ali zaporo, ampak tudi z (dolgo) preporo.

Tretji in četrti stolpec glasoslovne paradigme sta zapolnjena z zvočniki. Zvočniki pomenijo prehod od zvenečih šumnikov k motnim glasnikom. Od prvih jih loči dodatna lstnost nosnosti ali plavnosti, ki precej oslabi prvotno šumniško naravo. Sled te je razvidna predvsem iz načina, kako se z zvočniki vežejo predhodni homorgani krajni šumniki:

odtléj → [ottlèj], obvládati → [obβládati].

Prvi izraz nazorno kaže daljno sorodnost homorganih soglasnikov /t/ in /l/. Medtem ko se šumnik /d/ s sledečim šumnikom /t/ glasnostno izravna in preide v zaporni [t], pa šumnik /t/ pred nadaljnjim zvočnikom /l/ odporo ohrani ter se glasnostno zgolj naravna.¹ Glasnostna naravnava je v tem primeru znamenje krepke lege, saj varianta fonema /t/ kljub zvenu sledečega zvočnika ostane nezveneča. Drugi izraz je zanimiv po tem, kako se prazno mesto v glasoslovni paradigmi zapolni z varianto [β] fonema /v/, ki jo najdemo v sklopih tipa /bvr/ ali /bvl/.

Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 74 in 75.

Zadnja dva primera sta pokazala, da so šumniki krepki ne le pred glasniki, ampak tudi pred zvočniki. To posebno naravo zvočnikov na prehodu od šumnikov h glasnikom določa stopnja njihove glasnosti: če je namreč glasnost šumnikov najnižja, je pri zvočnikih občutno višja, najvišja pa je pri glasnikih.

Oglejmo si najprej pojave v zvezi z najnižjo glasnostjo. Kadar se šumnik nahaja med fonemi z višjo glasnostjo, se izrazi kot šumni preval, ki je ujet med dva bolj glasna hriba. V govnem toku s¹ taki prevali in hribi izmenoma sledijo, in to zaporedje ustvarja vtis valovanja glasnosti. Hribom pravimo zlogi, meje med njimi pa so nekje v prevalih.¹ Kje natanko so te meje, ne moremo reči, dokler ne razčistimo tudi vprašanja šumniških sklopov. Znano je namreč, da so v izrazih tipa pst zložni celo vmesni šumniki. Vendar se ta zložnost takoj odpravi, če temu tipu pridenemo foneme z višjo glasnostjo:

pst → [p.st], obstáti → [opstáti].

Zlog se torej začne z najnižjo glasnostjo, ki se razodeva v načelni odpornosti šumniških sklopov. Nato se glasnost po nosnem ali plavnem pobočju vzdigne in doseže vrh v kopastem glasniku. Tu se polagoma prevesi² in spet po nosnem ali plavnem pobočju spusti proti zlogovni meji. Nosni ali plavni zvočniki tako niso več vključeni v šumniške sklope na dnu prevalov, ampak se kvečjemu nagibajo k njim.

To nagibanje kaže v stopnjevani svetlostni ravnavi nosnih zvočnikov, kadar sledijo šumniški prevali:

sinhrón → [si^hhrón], simfoníja → [simfoníja].

1. Prim. F. Jakopin, Slovnica..., s. 76.

2. Prim. N. I. Lepskaia, Nekotorye voprosy..., s. 127.

Tu vidimo, kako se zavoljo praznih mest v glasoslovni paradigmi šibki zvočnik /n/ svetlostno prilagodi celo vmesnemu širokemu temnemu šumniku /h/. Šibki zvočnik /m/ spet niha le med krajno in vmesno temnostjo, kakor kaže njegova prilagoditev vmesnemu ozkemu temnemu zvočniku /f/.

Po sili razmer pa se v prevalu lahko znajde tudi krepki zvočnik, medtem ko šibki podobno kakor pred šumniki navadno ostanejo v zapornem pobočju predhodnega zloga. Zapornost je posebno očitna pri zvočniku /v/, ki pred soglasniki pa tudi pred motnim glasnikom /j/ preide v motni glas [w]:

[nawlák] - pod vlák, [kolðwrat] - vráta, [kráwji] - želvjí.

Tipi pod vlák, vráta in želvjí na drugi strani kažejo, da se v primeru, ko raznozložnost sklopov vl-, vr- in vj- ni možna, izhodna podoba manj glasnega /v/ lahko ohrani, ker zavoljo višje glasnosti krepkega /l/, /r/ ali /j/ vtis vezanosti šibkega /v/ na sklopu sledeči kopasti glasnik še ostane.

Zadnjo domnevo potrди protistava krí - kęrví z obrnjenim zaporedjem: šibkemu bolj glasnemu /r/ sledi krepki manj glasni /v/. Ker manj glasni /v/ vezanost bolj glasnega /r/ na glasnik /í/ povsem pretrga, se je pred /r/ razvil glasnik /ę/. Zvočniki se potemtakem vežejo v neizravnano glasovje, ki sega višje ali nižje v zlogovno pobočje. Glasnost osnovnih zvočniških parov rase skladno z glasoslovno paradigmo takole: m - n - l - r. Za šibke zvočnike velja, da so manj glasni kakor krepki ali pá se naslanjajo na predhodni glasnik /ę/:

vráta - ęrváti, mrák - ęrmán, mnógo - gúmen, žémle - žémel'.

Tu naj poudarimo, da pri zvočniških sklopih pravzaprav ne gre za šibko ali krepko, ampak za zunanjo ali notranjo lego. Če krepkemu šumniku lahko sledi zvočnik ali glasnik, je v soseščini notranjega zvočnika samo glasnik. Prav tako je pri krepkosti važno zaporedje (tj. bližina + smer), za notranjost pa je odločilna le bližina, se pravi, da je sosedni glasnik lahko spredaj ali zadaj. Primer obrnjene bližine imamo v tipih gúmeṇ ali žémel', kjer pred bolj glasnim zunanjim zvočnikom /n/ ali /l/ spet stoji glasnik /ẹ/.

Spričo zamenjave zaporedja z bližino pa iz odpornih sklopov vr-, mr-, ml- dobimo tudi zaporne ustreznike -rv, -rm, -lm:

vráta - bárv, mrák - šárm, mláka - pálm.

Vendar je med odpornimi in zapornimi sklopi tega tipa opazna razlika. Po premeni /v/ - [w] lahko rečemo, da glasnost zapornih zvočnikov teži k izravnavi, s tem pa tudi k manjši medsebojni razločnosti. Da bi se ta razločnost nekako ohranila, se dodatno okrepi zunanji zvočnik. Ta okrepitev pa se izrazi v obliki zložnosti, torej bárv → [bár.w], šárm → [šár.m], pálm → [pál.m]. Vendar je zložnost zunanjega glasu dopustna le pri dvočlenih sklopih, pri tročlenih pa jo prepreči glasnik /ẹ/, ki se tokrat razvije ne med notranjim in zunanjim, ampak šele med zunanjim in tretjim zvočnikom:

žémle - žémel' - žémeln, báreve - bárv - bárvẹṇ, gẹrla - gẹrl' - gẹrlẹṇ.

Izraza bárvẹṇ in gẹrlẹṇ sta poučna še po nadaljnjih premenah: bárvẹṇ - bárvna, gẹrlẹṇ - gẹrlna. Pri teh premenah namreč prva oblika dvozložnost ohrani, druga pa postane trizložna. Vzrok za to je v glasnostni razvrstitvi: če je manj

glasni /v/ pred /n/ nekako preporen in zato sozložen, je bolj glasni /l/ kvečjemu zaporen in postane zložen. Da tak /v/ ni zgolj odporen, kaže njegovo prehajanje v variantno zložnost na začetku besed:¹

vníti → [·wníti], vhájati → [·whájati].

Tako prehajanje /v/ v [w] spet opozarja, da meja med plavnimi zvočniki in motnimi glasniki ni ostra. V tej zvezi moramo omeniti še eno posebnost:

rjúha - ęrjà.

V tej protistavi je odporni notranji /j/ videti enkrat bolj, drugič manj glasen kakor zvočnik /r/. Tu ne gre zanemariti tudi neenake glasnosti ozkega /ú/ in širokega /à/; prvi je manj glasen in se zato z /j/ spoji v dvoglas [jú], pred drugim pa se stopnjuje pridušenost glasnika /j/. Visoka glasnost fonema /j/ se pokaže šele v zunanji legi z značilnim razvojem glasnika /i/:

[sláwja] - sláviј, bárja - báriј.

Če je glasnik /j/ nasproti zvočnikom bolj glasen, so šumniki praviloma manj glasni:

jádra - jádęr - jádęrn, ládje - ládiј - ládiјski.

Pri obeh zaporedjih izrazov je manj glasni /d/ v notranji legi, zato se je pred zunanjim /r/ razvil motni glasnik /ę/,

1. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 85.

pred zunanjim /j/ pa čisti glasnik /i/.

Pojavi v šumniških in zvočniških sklopih kažejo, da se soglasniki navadno vežejo v izravnana ali neizravnana glasovja, medtem ko je zložnost pri njih izjemna. Spričo osnovne nezložnosti pa se soglasniki mimo širokih plavnih zvočnikov vključujejo v nadaljnjo kategorijo sozložnikov (konsonantov), ki ji od glasnikov pripada motni glasnik /j/.¹ Vsi drugi glasniki so zložniki (vokali).

Tako smo naposled prišli do zadnjih dveh stolpcev glasoslovne paradigme, do motnih in čistih glasnikov. Čeprav imajo glasniki bistveno drugačno vlogo v zlogu, se vseeno značilno ravnaajo pred sledečimi soglasniki. Vrh tega pojava pa navadno ni sintagmatična izravnavna, ampak paradigmatična priravnava. Nazoren zgled zanjo je prehajanje vmesnega /é/ pred /r/ v krajni /í/ oziroma ozkega ó pred /v/ v široki [ô]:

večér → [večír], sóva → [sôva].

Po motnem [w] kot varianti fonema /v/ se ta posebnost prenese tudi pred glasnik /j/. Vmesna glasnika /ó/ in /ò/ se namreč pred zapornim /v/ priravnata v srednji glas [ô], glasnika /é/ in /è/ pa pred zapornim /j/ v srednji glas [ë]. Nadaljnjo pojavnost obeh glasov naj podasta primera:

zdràv → [zdròw], kràj → [krèj].

Primeri kažeta, kako se glasnik /à/ pogovorno priravnava celo v oba srednja glasova.

Zanimivo je, da pred soglasniki nastopata srednja glasnika kot samostojna fonema /ò/ in /ë/, pri čemer se vzajemno ravnaata z njimi:

1. Prim. V. V. Martynov, Slavjanskaja i indoevropskaja akkomodacija..., s. 11.

pòlst → [pòwst], sès → [sès].

Kakor vidimo, se zvočnik /l/ za predhodnim /ò/ svetlostno priprava z /v/, glasnik /è/ pa pred sledečim soglasnikom preide v plavni glas [ɛ̃].

Motni glasniki se tako sintagmatično protistavljajo plavnim zvočnikom ter srednjim in čistim glasnikom:

víj - vír, séj - sóv, vàs - vès, trepèt - pêt, kòp - kôp.

Čisti glasniki so spričo psovne zložnosti s soglasniki predvsem v nasprotju (kontrastu),¹ čeprav protistavljanje ni izključeno, prim. pét - pst. Podobno kakor nezveneči šumniki pa so čisti glasniki spet polno zastopani:

rídi - rédi - rêdi - rádi - rôdi - ródi - rúdi.

Videli smo, kako se sozložniki ovešajo zložnikom, zložniki pa se naprej razvrščajo po hierarhiji toničnosti (naglašenosti) in atoničnosti (nenaglašenosti):

budí - búdi, sèm - nísem.

Toničnima protistavama motnosti - čistosti ali ozkosti - širokosti ustrezata pri tem podobni atonični nasprotji, ki sta vezani na lego. V okviru ene besede sta namreč predtonična /e/ in /o/ bolj ali manj ozka,² potonična pa široka. Za /a/ kaže, da je moten samo potoničen pred zapornim /v/ ali /j/:

avgúst → [awgúst], čakajte → [čákejte].

1. Prim. A. Martinet, *Eléments...*, 27.

2. Glej F. Bezlaž, *Oris...*, 70.

Za atoničnima nasprotjema pa stoji še ena neznanka, saj besednega okvira po dosedanjem opisu še ne poznamo. Tako lahko zaporedje gôrskodélo izgovorimo na dva načina:

gôrsko délo - gôr skodélo.

Tu lepo vidimo, kako je /o/ v zlogu -sko- potoničen ali predtoničen glede na to, kje je presledek / /. Prav tak presledek kakor na sredi je tudi na koncu obeh zaporedij. Ker presledek določa okvir, ki se vanj umešča posebno zaporedje fonemov, imenovano beseda, velja za poseben glasoslovni prehod, znan pod imenom sindem (juncture).¹ Presledek se pogosto kaže v dodatnem nasprotju izglasnih in vglasnih zložnikov:

náuk → [náwk], gré iskàt → [gré-jskàt].

Iz primerov je razvidno, da ostane /é/ pred presledkom kljub morebitnemu prehodu /u/ in /i/ v [w] oziroma [j] nepripravnan. Tega je kriva težnja, da bi glasniki v priprtih izglasnih zlogih ostali čisti:²

dnò → [dnô], dnà → [dná].

Niž manj izrazit ni vpliv presledka na izglasne sozložnike. Ti postanejo tokrat zaporni ne le pri homorganem, ampak tudi pri heterorganem stiku. Izglasni šumniki hkrati praviloma izgubijo zven.³ Zveneče zaporne šumnike zato dobimo le po glasnostni izravnavi, ki deluje tudi skoz presledek:

1. Glej S. D. Kacnel'son, Fonemy, sindemy i "promežutočnye" obrazovanija..., 138.

2. Prim. J. Rigler, Južnonotranjski govori..., s. 109.

3. Glej S. Škrabec, Jezikoslovni spisi II..., s. 62.

húd je → [hút-je], sìt bó → [sìd-bó]; nóv ôtok → [nòw-ôtok], bél oblák → [béw-oblák].

Izglasni zvočnik /l/ se na drugi strani pripravna z zapornim zvočnikom /v/, vendar ne vedno, prim. míla - [míl], [míw] - míla. Načelno plavni presledek namreč vključuje afonični srednji temni zvočnik / /, ki se protistavlja še dvema svetlima kriptofonemoma,¹ afoničnemu srednjemu svetlemu zvočniku /' / ter foničnemu srednjemu svetlemu zvočniku /' /. Oba afonična zvočnika na primer vsebuje besedna veriga:

admirála se je bál generál'.

Primerjava besed admirála in generál' vrh tega nakaže, kako se pri navadnem prehodu sredi enotonične besede afonični svetli zvočnik brez sledu izgubi podobno kakor afonični temni zvočnik v besednih oblikah bál in bála:

obéh se je bál král' - obá sta se bála králja.

Na prisotnost foničnega svetlega zvočnika pa sredi besede mimo besednih oblik král' in králja kažejo še naslednje alternante osnovnih soglasnikov:²

s'	→	š'	n'	→	nj	p'	→	pl'
z'	→	ž'	l'	→	lj	b'	→	bl'
t'	→	č'	r'	→	rj	m'	→	ml'
d'	→	j'	-'	→	-j	v'	→	vl'

1. Glej V. Nartnik, Med fonemi in sindemi..., s. 82.

2. Prim. V. Nartnik, Klasifikacija glagolov in namenilnik..., s. 138.

Med alternantami je posebej zanimiv zlasti široki zlitnik /č/, ki ga ni najti v glasoslovni paradigmi podobno kakor tudi ne ozkega zlitnika /c/. Razlago za to odsotnost nudi izgovorna protistava naslednjih dveh glagolov:

počítí → [pot^šíti], podšíti → [potšíti].

Kakor vidimo, sta bolj in manj zlita glasova [t] in [š] izraz različnih prehodov, navadnega pri [t^š] ter posebnega pri [tš]. Navadni prehod je pri tem znamenje razvojnega fonema /č/ nasproti posebnemu prehodu med osnovnima fonemoma /d/ in /š/, ki ju podobno kakor vse sozložnike pred alterniranjem varuje toničnost vmesnega širokega plavnega zvočnika /ɤ/ pri obeh protistavnih členih, svetlem in temnem:

d^ɤ · → [d^ə], š^ɤ · → [š^ə].

K vključitvi različnih prehodov v razvojni inventar fonemov pa je treba še dodati, da se tako ohranja stalno število osnovnih sindemov, dveh notranjih in dveh zunanjih. Podobno kakor so namreč v večtoničnih besedah ob navadnih notranjih potrebni še posebni notranji prehodi /-/, se tudi za atoničnimi besedami namesto posebnih zunanjih javljajo še navadni zunanji prehodi:

pól-bràt → [p^əw-bràt]; z tód in z onód → [stót-in-zonót].

Ko smo pri opisu glasoslovne paradigme tako polagoma prešli s fonemov na sindeme, smo hkrati z glasoslovno opredelitvijo besede utrli tudi pot v njeno nadaljnjo obravnavo. Beseda je namreč tista osnovna enota,¹ ki se v njej bolj ali manj

1. Prim. R. H. Robins, General Linguistics..., s. 190.

ujamejo nižje glasoslovne ter višje skladoslovne in oblikoslovne enote ne le v sintagmatiki, ampak tudi v paradigmatici.

II. Od medmetov do naklonov in načinov

Obravnavi glasoslovja v slovenskih slovnica navadno sledi obravnavo oblikoslovja z medmeti na koncu. Vendar so ravno za medmete zelo značilne tudi preproste enozložne besede, ki so hkrati stavki, zato so taki medmeti osnovne besede nasproti drugim besedam, ki se ob njih postopoma razvijajo, oblikujoč tako zunanje skladoslovne kakor notranje oblikoslovne posebnosti. Poskusimo nakazati tak postopni razvoj ob osnovnih medmetih.

Človekovo doživljanje sveta je najprej lahko zelo sproščeno ali zelo zadržano. Eno ali drugo doživljanje se ravno razkriva v osnovnih medmetnih povedih:¹

Há-há-há! - Ah!

V prvi povedi je sproščeno doživljanje zaznamovano s ponavljanjem odpirajočega sozložnika H(á)-h(á)-h(á), v drugi povedi pa je zadržano doživljanje zaznamovano z istim sozložnikom, zapirajočim razprti zložnik A(h). Sozložnik, ki zapira razprti zložnik, je tudi izraz bolečine v nadaljnjih dveh medmetnih povedih:

Aj (skelí)! - Av (bolí)!

¹ Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 396 in 391.

Svetli zapirajoči sozložnik izraža ostro, temni pa topo bolečino.¹ Svetlost zloga kot takega pa je tudi znamenje ugodja:

Jèj diší! - Jòj smėrdí!

Medmeta jèj in jòj tu pravzaprav samo poudarjata ugodje ali neugodje, ki ga posebej opisujeta glagolska povedka diší in smėrdí.² Doživljanje je tako različno poudarjeno:

Jòj gėrmí! - Jèj je tího!

Glagol gėrmí zaznamuje zvočno dinamiko okolja tako, da se kot samcati metni povedek protistavlja statični zvezi veznega povedka je s privezkom tího. Vendar je tudi statika lahko posebej poudarjena, če pomeni izid dinamike:

Jèj se tėmní! - Jòj je tėmnó!

Jèj se svetlí! - Jòj je svetló!

Manj poudarjena dinamična zveza vratnega povedka tėmní oziroma svetlí s polnotnim, v polnoto težečim predvratom se se tokrat protistavlja statični zvezi veznega povedka je s privezkom tėmnó oziroma svetló. Ob medmetih se za poudarjanje pogosto rabi še klicalni prislovek kakó, ki se pred njim osamosvoji predhodni medmetni pastavek³ v povedi takole:

Jòj je tėmnó!... Jòj: kakó je tėmnó!

1. Glej Slovar slovenskega knjižnega jezika I..., s. 16 in 76.

2. Prim. S. V. Voronin, Fonosemantičeskie idei..., s. 166.

3. Prim. J. Toporišič, Nova slovenska skladnja..., s. 11.

Sočlovek tako sestavkovno poved dojame ali ne. Če je ne dojame, ponovi dela pravega stavka s klicialno višalnostjo:

Kakó je!?... Těmnó?

Ponovljena dela pravega stavka druge povedi sta iskalno in pogajalno vprašanje z negolim ali golim privezkom kakovosti kakó (je) oziroma těmnó. Človek nanju pogosto noče ali ne more odgovoriti in ju samo povzame z neklicialno višalnostjo:¹

Kakó je!? - Kakó da je...

Těmnó? - Če je těmnó...

Sicer pa daje pogajalno vprašanje človeku možnost trdilnega ali nikalnega sestavkovnega odgovora:

Těmnó? - Dà: těmnó je.

Svetló? - Nè: ní svetló.

Trdilnica dà in nikalnica nè tokrat oblikujeta medmetnemu bližnja členkovna pastavka. Iskalno vprašanje pa nasprotno navaja na enostavkovni odgovor v povednem naklonu:

Kakó je!? - Těmnó je.

Na tak odgovor se sočlovek lahko odzove še z velelnim ali želelnim naklonom. Prvega uvaja klitika nàj, ki povzroči zamenjavo vezi je z vezjo bó, drugega pa zveza klitike da s prazjo bi, ki povzroči prehod vezi v priprazek na -l-:²

1. Prim. O. A. Nork - N. F. Adamova, Fonetika..., s. 137 in 138.

2. Prim. V. Nartnik, Modalni romb..., s. 355.

Temný je. - Náj bó temný!
Da bi biló svetló!

Velelni naklon pomeni neposredno voljo, medtem ko želelni le daljno željo.¹ Oba naklona pa sta osebna in lahko opis dinamike tudi posilita z izidom:

Temní se. - Náj bó temný!
Da bi biló svetló!

Izid z nasprotjem sta izražena z vezjo bó oziroma bi biló in privezkom kakovosti temný oziroma svetló. Vratno pa se izid z nasprotjem izrazita s protistavo predpon s- in raz-:

Temní se. - Náj se stěmní!
Da bi se razsvetlílo!

Priprazek na -l- pomeni most med privezki in vratmi ali metmi. To se lepo vidi v primeru, ko se na vrat temní (se) sočlovek odzove s stvarnim povednim naklonom v prihodnjiku podobno kakor na privezek temný (je) s stvarnim povednim naklonom v pretekliku:

Temní se. - Dà: stěmnílo se bó.
Temný je. - Dà: stěmnílo se je.

V prvem primeru sočlovek ne sili k izidu dinamike, ampak ga samo napove z zvezo prazi bó s predponskim pripravkom na -l-. V drugem pa se ob izidu spet spominja predhodne dinamike s tem, da praz bó zamenja s prazjo je. Povedni naklon tako obsega sedanjik, prihodnjik in preteklik:

1. Prim. M. Grepl - P. Karlík, Skladba spisovné češtiny..., s. 50.

Kakó je?... Kakó pa bó!?

In kakó je biló!?

Iskalni vprašanja v nasedanjikih sta ponovitvi, zato se končujeta s klicalno višalnostjo. Ta namreč ni izraz samega vprašanja, ampak vprašalne vzporednosti, ki je sinonimna ali antonimna. Antonimna vzporednost se najprej nakaže s protivnim veznikom pa in nato z vezalnim veznikom in. Zdaj pa si oglejmo svetlobno-toplotne odgovore na vsa tri vprašanja:

Těmní se... Těmnó bó.

Svetló je biló.

Hladí se... Hladnó bó.

Topló je biló.

Ob prvem in tretjem svetlobno-toplotnem odgovoru lahko sočlovek še počustvuje z vzkliki:

Jěj: kakó se těmní!... Kóliko svetléje pa je biló!

Jěj: kakó se hladí!... Kóliko topléje pa je biló!

V tem čustvovanju se naposled odpravi besednoredna homonimija klicalnega prislovka s privezkom kakovosti kakó, ko se klicalni prislovek ob privezkah v primerniku svetléje oziroma hladnéje pretvori v srednji prislovek kolikosti kóliko. Ob prvem in drugem svetlobno-toplotnem odgovoru pa sočlovek spet lahko pomodruje v stvarnem povednem naklonu:¹

Dà: zvečér se stěmní in ponôči je těmnó;

zjútraj pa se razsvetlí in podnévi je svetló.

1. Prim. N. V. Ivašina, K rekonstrukcii leksičeskoj podsistemy..., s. 182 in 183.

Dà: jeséni se shladí in pozími je hladnó;
spomládi pa se otoplí in poléti je topló.

Zanimivo je, kako se v tem modrovanju izid izrazi z invariantno pripono s- na eni ter variantnima predponama raz- in o- na drugi strani. In če sta sočloveka dva, lahko drugi sočlovek glede na izid pobara prvega modrujočega še s časovnim prislovkom kdáj takole:

Kdáj je takó!?!... Kdáj pa je drugáče!?

V baranju drugega sočloveka se nato ob iskalnem prislovku kdáj sooblikuje kazalni privezek takó ter primerjalni privezek drugáče. Svetlobno-toplotna odgovora prvega modrujočega sočloveka na baranje drugega pa se glasita:

Zvečér in ponôči je takó, zjútraj in podnévi pa je drugáče.
Jeséni in pozími je takó, spomládi in poléti pa je drugáče.

Po tem pregledu bolj ali manj nebesno naravnanih naklonov in časov se povrnimo na začetek, saj se človek lahko odzove na okolje tudi z golo medmetno povedjo:

Jòj! - Káj pa je?

Sočlovek zdaj v iskalnem vprašanju zamenja privezek kakó s stvarnim podmetom káj. Razlika med njima je najprej v tem, da privezek sprašuje po okolju na splošno,¹ medtem ko se stvarni podmet omeji na nenavadno prvino okolja.² In hkrati s

1. Prim. V. V. Babajceva, Odnosostavnye predloženiya..., s. 61.

2. Glej V. V. Babajceva, O vyraženií v jazyke vzaimodejstvija..., s. 61 in 62.

to omejitvijo praznote¹ okolja na splošno se tudi vez je osamosvoji v met je, tako da je obrat z vezjo in privezkom v stavotvornem, obrat s samcato metjo pa v pravotvornem načinu. Če pa človek za sočlovekovo prisotnost ni vedel, odgovori na njegovo iskalno vprašanje z novim medmetom presenečenja:²

O... Kdó pa je?

V nadaljevanju je človek namesto stvarnega podmeta káj uporabil osebni podmet kdó, ki sprašuje po govorečem sočloveku kot posebni, sebi podobni prvini okolja. In res se sočlovek oglasi kot samozvalna prva oseba jáz:

Jáz sëm. - Tí si!
Ví ste!

Človek pa ga prepozna kot sozvalno drugo osebo tí ali osebnost ví, ker se sam šteje za ta prvo. Sočlovek hoče tedaj vedeti naprej:

Kakó je?... Káj je?

Nenavadna prvina okolja se v človekovem dvojnem odgovoru zaznamuje s trdilnim stvarnim podmetom nékaj:³

Tëmno je... Nékaj pa se svetlí.

1. Prim. V. Nartnik, Od podmetov do simbolov..., s. 493.

2. Glej Slovar slovenskega knjižnega jezika III..., s. 171.

3. Prim. B. P. Ardentov, "Čto" v sovremennom ruskom jazyke..., s. 79.

Če je odgovor za sočloveka preveč nepričakovan, se upre z nikalnim pastavkom, ki ga podkrepi nikalni stvarni podmet nìč in zanikani vratni povedek. Možna pa je še podkrepitev s totalnim stvarnim podmetom vsè in antonimnim veznim povedkom:

Nè: nìč se ne svetlí... Vsè je tèmno.

In če sta sočloveka dva, lahko drugi sočlovek tako dvo-povedno stav dojame ali ne. Če je ne dojame, ponovi dela druge povedi s klicalno višalnostjo:

Kákšno je vsè!?!... Tèmno?

Ponovljena dela druge povedi sta spet iskalno in pogajalno vprašanje z negolim ali golim privezkom kakovosti, pri čemer se negoli stvarni privezek kakovosti kákšno (je) protistavlja negolemu praznotnemu privezku kakovosti kakó (je).

Sicer pa mora človek tedaj svoj novi odgovor v obliki obratnega pastavka podoločiti s pravim stavkom, vsebujočim kazalni prislovek:

Pàč: tùle se svetlí nékaj... Tóle tùle se svetlí.

Kazanje s krajevnim prislovkom je razmerno oziroma posredno.¹ Neposredno pa postane šele potem, ko se kazalnost razširi še na kazalni stvarni podmet tóle. In sočlovek temu naposled pritrdi, uvajajoč novo kazalno zvezo tísto tàm:

Rés: tísto tàm se svetlí... Tísto tàm svetlí nekdó.

1. Prim. B. P. Ardentov, "Čto" v sovremennom ruskom jazyke..., s. 75.

Protistava med tóle tùle in tísto tàm ni le v opustitvi navezka -le, ki je možen le pri sledeči zaznavi ali predstavi,¹ ampak v samobližnjem in sobližnjem kazanju na podmet oziroma predmet s krajevno oprilastitvijo. Če je bilo namreč človekovo samobližnje kazanje na polnotni stvarni podmet tóle tùle v vratotvornem načinu, je bilo sočlovekovo sobližnje kazanje na drugotni stvarni podmet tísto tàm spet v vratotrpnem načinu² glede na njegovo vrnitev v homonimni predmet ob prvotnem podmetu nekdó. Znamenje vrnitve drugotnega podmeta v homonimni predmet je tudi sklepna odprava drugotnega predvrata se ob trdilnem osebnem podmetu nekdó, ki se kot tak protistavlja iskalnemu osebnemu podmetu kdó podobno kakor trdilni stvarni podmet nékaj iskalnemu stvarnemu podmetu káj.

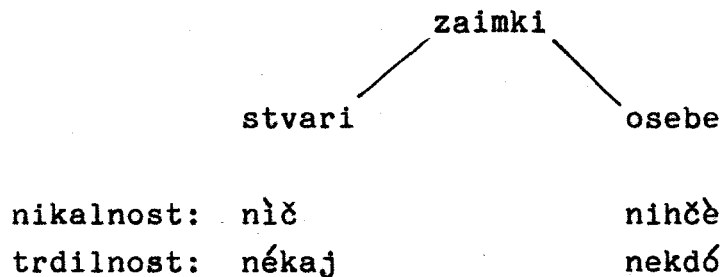
Z zavestjo, da bi ustrezno protistavi vratotvornega in vratotrpnega načina lahko razvili še protistavi pravotvornega in pravotrpnega ter stavotvornega in stavotrpnega načina, bomo tu razvoj zunanjih skladoslovnih posebnosti ob osnovnih medmetih končali. Hkrati z nakloni, časi in načini smo namreč razvili tudi nekatere zaimke v vlogi prislovkov, podmetov, predmetov ter predvratov, s tem pa tudi podlago za prikaz notranjih oblikoslovnih posebnosti v nadaljnjih treh poglavjih.

1. Glej V. Nartnik, Poskus nove delitve samostalniških zaimkov..., s. 262.

2. Prim. V. Nartnik, Glagol biti..., s. 56.

III. Štetje zaimkov in imen

Prikaz notranjih oblikoslovnih posebnosti bomo začeli s štetjem samostalniških zaimkov in njim sledečih samostalniških imen v vlogi podmetov. V tej vlogi ločimo najprej samostalniške zaimke za nikalne in trdilne stvari in osebe:¹

Nato je pomenljivo, kako izzove prehod stvarnih zaimkov nìč in nékaj v zaimka kolikosti nìč... in nékaj... tudi prehod osnovne ednine (ed) v razvojni edninek (ek):

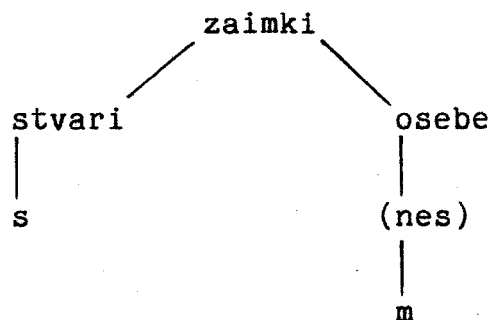
	ed	ek		ed	ek
nikalnost:	nìč	nìč ničesar	nihčè	nìč	nikógar
trdilnost:	nékaj	nékaj nečesa	nekdó	nékaj	nekóga

1. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 272.

Med osnovno ednino in razvojnim edninkom pa je še stvarno edninje (ej) nasproti osebni ednini:¹

	ej	ed
nikalnost:	nìč drúgega	nihčè drúg
trdilnost:	nékaj drúgega	nekdó drúg

Protistava stvarnega edninja in osebne ednine nadalje vključuje tudi protistavo srednjega (s) praspola in nesrednjega (nes) moškega (m) spola širše skupine gostotnih zaimkov:²

nikalnost:	nìč (drúgega)	nihčè (drúg)
trdilnost:	nékaj (drúgega)	nekdó (drúg)
številnost:	tó in óno	tá in óni
totalnost:	vsè (drúgo)	vsák (drúg)

Znamenje srednjega praspola je protistava končnic primerjalnega zaimka drúg-ega: drúg-o za nikalno-trdilno edninje in totalno ednino. V srednjem praspolu ednine pa je

1. Prim. V. Nartnik, K oblikoslovju štetja..., s. 121.

2. Glej V. Nartnik, Poskus nove delitve samostalniških zaimkov..., s. 260.

prav tako stvarna zveza kazalnih zaimkov tó in óno, ker njena člena že dopuščata novo štetje z ločilnimi števniki:¹

	s	s
ed	tó(le)	óno(le)
ed	tó(le) dvóje	óno(le) dvóje
ed	tó(le) tróje	óno(le) tróje
ed	tó(le) četvéro	óno(le) četvéro
ed	tó(le) petéro	óno(le) petéro
ed	tó(le) šestéro	óno(le) šestéro
ed	tó(le) sedméro	óno(le) sedméro
ed	tó(le) osméro	óno(le) osméro
ed	tó(le) devetéro	óno(le) devetéro
ed	tó(le) desetéro	óno(le) desetéro
ed	tó(le) stotéro	óno(le) stotéro
ed	tó(le) tisočéro	óno(le) tisočéro

Stvarna zaimka tó(le) in óno(le) se ob ločilnih števnikih sploh ne spreminjata in se v tem ločita od osebnih zaimkov tá(le) in óni(le), ki se spreminjata ob navadnih števnikih tako, da goli ednini sledijo še dvojina (dv), množina (mn) in množinje (mj):²

1. Prim. V. Nartnik, Poskus nove obravnave slovenske sklanje..., s. 307.

2. Prim. V. Nartnik, K oblikoslovju štetja..., s. 122.

	m	m
ed	tá(1e)	óni(1e)
dv	tá(1e) dvá	óna(1e) dvá
mn	tí(1e) tríje	óni(1e) tríje
mn	tí(1e) štírje	óni(1e) štírje
mj	téh(1e) pét	ónih(1e) pét
mj	téh(1e) šest	ónih(1e) šest
mj	téh(1e) sedem	ónih(1e) sedem
mj	téh(1e) osem	ónih(1e) osem
mj	téh(1e) devét	ónih(1e) devét
mj	téh(1e) deset	ónih(1e) deset
mj	téh(1e) stó	ónih(1e) stó
mj	téh(1e) tísoč	ónih(1e) tísoč

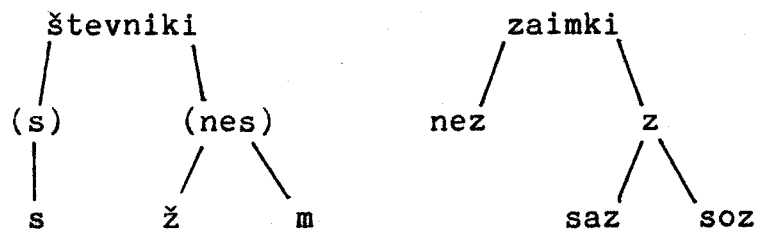
Če je edninje razvojna varianta stvarne ednine, je množinje razvojna varianta osebne množine.¹ Ednina, dvojina in množina kot osnovna tri števila pa se še naprej križajo s tremi osebnimi spoli z ženskim (ž) spolom na sredi:

	s	ž	m
ed	tó(1e)	tá(1e)	tá(1e)
dv	té(1e) dvě	té(1e) dvě	tá(1e) dvá
mn	tá(1e)	té(1e)	tí(1e)

Poseben primer je nato umik navadnih števnikov iz podmetov v privedke kolikosti, tako da ostanejo v podmetih kazalnim

1. Prim. F. Kopečný, Základy české skladby..., s. 164.

zaimkom bližnji spregalni zaimki v klitični stopnji.¹ Ta pa se razkrije šele v množinju:

ed	êno	êna	êden	∅	∅	∅
dv	dvé	dvé	dvá	∅	∅	∅
mn	trí	trí	tríje	∅	∅	∅
mn	štiri	štiri	štírje	∅	∅	∅
mj	pét	pet	pét	jih	nas	vas
mj	šést	šést	šést	jih	nas	vas
mj	sédem	sédem	sédem	jih	nas	vas
mj	ósem	ósem	ósem	jih	nas	vas
mj	devét	devét	devét	jih	nas	vas
mj	desét	desét	desét	jih	nas	vas
mj	stó	stó	stó	jih	nas	vas
mj	tísoč	tísoč	tísoč	jih	nas	vas

Podobno kakor prehodni protistavi srednjega in nesrednjega praspola sledi sklepna trostava srednjega, ženskega in moškega spola navadnih števnikov, se protistava nezvalne (nez) in zvalne (z) osebe spregalnih zaimkov razvija tako, da je zvalna oseba še samozvalna (saz) in sozvalna (soz). Umik navadnih števnikov v privedke kolikosti pa pomeni most med zaimki in imeni. Zaimkom namreč števnik zvečine sledijo, medtem

1. Prim. V. Nartnik, Poskus nove delitve samostalniških zaimkov..., s. 262 in 263.

ko imenom nasprotno predhajajo. Značilen primer takega predhajanja nudi že štetje imen žêna in móž:¹

	ž	m
ed	êna žêna	èn móž
dv	dvé žêni	dvá možá
mn	trí žêne	tríje možjé

Predhajanje števnikar le deloma napoveduje imenske končnice, ki odsevajo tudi priponsko izpeljavo. Tak primer je ravno pri imenskih parih žêna → ženítęv in móž → móštvo:

	ž	s
ed	êna ženítęv	êno móštvo
dv	dvé ženítvi	dvé móštvi
mn	trí ženítve	trí móštva

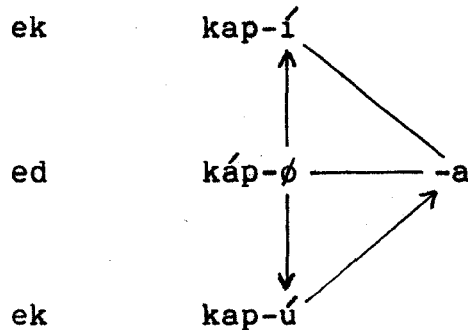
Poučna posebnost je nato še težnja po protistavljanju ednine nadaljnjima številoma na primer pri homonimnih imenih kap:²

	ž	m
ed	êna káp	èn káp
dv	dvé kapí	dvá kapóva
mn	trí kapí	tríje kapóvi

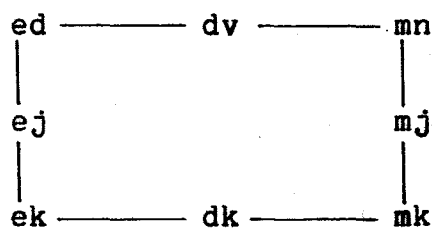
1. Prim. V. Nartnik, K oblikoslovju štetja..., s. 125.

2. Prim. V. Nartnik, Poskus nove obravnave slovenske sklanje..., s. 312.

Ta težnja se namreč navezuje na osnovni glasniški trikotnik v zvezi z razvojnim edninkom, omenjenim na začetku tega poglavja:

Kakor vidimo, je edninek ženskega spola kap-í homonimen dvojini in množini ženskega spola kap-í, edninek moškega spola kap-ú pa je podlaga dvojini moškega spola kap-óv-a in množini moškega spola kap-óv-i. Podobno kakor ob ednini obstojita nadaljnji dve osnovni števili dvojine in množine, obstojita tudi ob edninku nadaljnji dve razvojni merili dvojinka (dk) in množinka (mk), tako da skupnost vseh števil in meril oblikuje naslednjo shemo:¹

Pri tem je za razvojna števila in merila značilna izravnavna s srednjim praspolom, ki jo nakazuje povedkovno odsevanje štetih zaimkov in imen v vlogi podmetov:

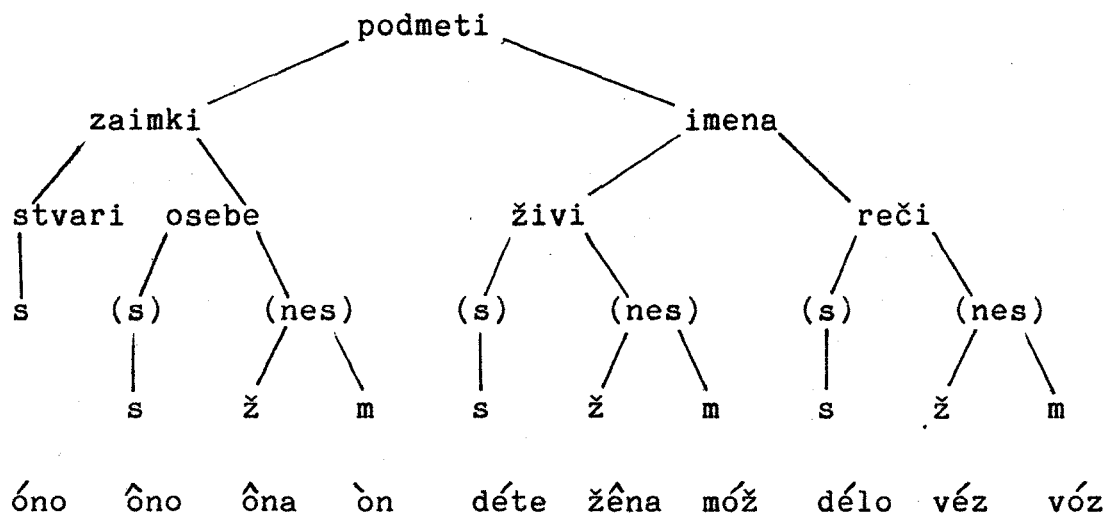
1. Prim. V. Nartnik, K oblikoslovju štetja..., s. 124.

ed	Nekdó drúg je.
ej	Nékaj drúgega je.
ek	Nékaj nekóga je.
dv	Dvá drúga sta.
dk	Nékaj dvéh je.
mn	Tríje drúgi so.
mj	Nékaj drúgih je.
mk	Nékaj tréh je.

Kakor vidimo, se metni povedek je posebej spreminja samo ob podmetih v osnovnih treh številih, ob podmetu Nekdó drúg v ednini, ob podmetu Dvá drúga v dvojini in ob podmetu Tríje drúgi v množini.

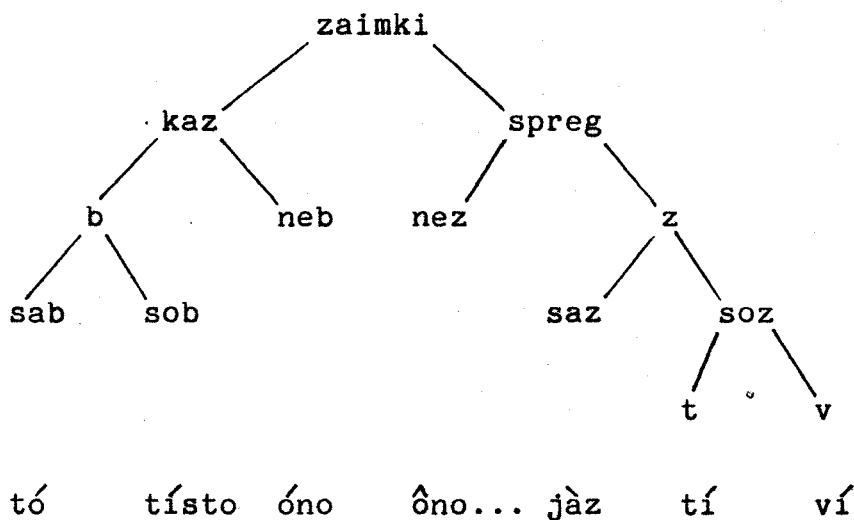
IV. Sprega glagolov

Ob naklonih in časih je sprega glagolskih povedkov predvsem odsevanje praspolnega in spolnega oblikovja zaimkov ter imen v vlogi podmetov. V tej vlogi pač najprej ločimo zaimke za stvari in osebe ter imena za živi in reči, te pa se nato delijo tako, da je nasproti srednjemu praspolu stvari osebam, živem in rečem lastna še prehodna protistava srednjega in nesrednjega praspola ter sklepna trostava srednjega, ženskega in moškega spola takole:¹

1. Prim. V. Nartnik, Slovníška delitev samostalnikov..., s. 160 in 161.

Protistavo praspolnih stvari in spolnih oseb pa hkrati razvija še protistavljanje bližnje (b) in nebližnje (neb) kazalnosti (kaz) ter nezvalne in zvalne spregalnosti (spreg) v njeni tonični stopnji:¹

Kakor vidimo, je bližnja kazalnost nato tudi samobližnja (sab) in sobližnja (sob), zvalna spregalnost pa samozvalna in sozvalna, pri čemer je sozvalna spregalnost naposled še tikalna (t) in vikalna (v). Somerna razpostava bližnje in nebližnje kazalnosti ter nezvalne in zvalne spregalnosti ima svoj smisel v tem, da se priospregi glagolov nezvalno vedeta tudi bližnja in nebližnja kazalnost. Pregibalno odsevanje zvalne in nezvalne spregalnosti naj pokaže sprega glagola bíti² s tvorjenkami pozabíti, prebíti in pozáb'ati:

1. Glej V. Nartnik, Poskus postopne obravnave slovenske sprege..., s. 27.

2. Prim. J. Dubois, Grammaire Structurale..., s. 60.

	TO	JAZ	TI	VI
1.	je- $\emptyset$	$\emptyset$ -s- em	$\emptyset$ -s-i	$\emptyset$ -s-te
2.	ní- $\emptyset$	ní-s- em	ní-s-i	ní-s-te
3.	bó- $\emptyset$	bó- $\emptyset$ -m	bó- $\emptyset$ -š	bó-s-te
4.	bi- $\emptyset$	bi- $\emptyset$	bi- $\emptyset$	bi- $\emptyset$
5.	pozáb-i	pozáb-i-m	pozáb-i-š	pozáb-i-te
6.	prebí- $\cdot$ e	prebí- $\cdot$ e-m	prebí- $\cdot$ e-š	prebí- $\cdot$ e-te
7.	pozáb- $\cdot$ a	pozáb- $\cdot$ a-m	pozáb- $\cdot$ a-š	pozáb- $\cdot$ a-te

Sprega glagola bíti s tvorjenkami obsega sedem spregatev. V prvi spregatvi se premenjuje vse, podstava (je-: $\emptyset$ -), pripona (- $\emptyset$ -: -s-) in končnice (- em -: -i-: -te).¹ V drugi in tretji spregatvi se premenjujejo pripona in končnice, medtem ko se v četrti spregatvi pripona ustali in da s podstavo enotno osnovo. Končnice, ki v tej spregatvi manjkajo, pa se spet pojavijo v zadnjih treh spregativah.

Končnice zaznamujejo osebe in števila. V vseh sedmih spregativah so sicer podane samo končnice ednine (ed), vendar dajejo te dovolj podatkov za izpeljavo končnic nadaljnjih dveh števil, dvojine in množine. Iz vikalnih oblik v stolpcu pod zaimkom VI so namreč izpeljive po tri needninske oblike, na primer VI $\emptyset$ -s-te $\rightarrow$ VI-DVE/VE-DVE/VI-DVA $\emptyset$ -s-ta, ONI-DVE/ONI-DVE/ONA-DVA $\emptyset$ -s-ta in VI/VE/VI $\emptyset$ -s-ta. Še po tri needninske oblike pa so izpeljive iz oblik v stolpcu pod zaimkom JAZ, na primer JAZ $\emptyset$ -s- em $\rightarrow$ MI-DVE/ME-DVE/MI-DVA $\emptyset$ -s-va, MI/ME/MI $\emptyset$ -s-mo in posebnost: ONA/ONE/ONI $\emptyset$ -s-o ali ní-s-o nasproti redni obliki bó- $\emptyset$ -jo. Izpeljava needninskih končnic v prvih dveh spregativah je torej takale:

1. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 285.

	nez	saz	t	v
ed	-	-em	-i	-te
dv	-ta	-va	-ta	
mn	-o	-mo	-te	

Tretja in zadnje tri spregatve so v končnicah sicer enotne, vendar se ločijo v priponah, prim. bó-ø: pozáb-i: prebí-·e: pozáb-·a. Te je treba upoštevati ob značilnih premenah pri pretvorbi prostih v obrazilne glagolske osnove:¹

	nez		t	v
nàj	bó-ø	→	bód--i	bod--í--te
nàj	pozáb-i	→	pozáb--i	pozab--í--te
nàj	prebí-·e	→	prebí-ø-j	prebí-ø-j-te
nàj	pozáb-·a	→	pozáb-·a-j	pozáb-·a-j-te

Najprej se mimo osnovne povedne in zlasti velelna pripone -i razvije še velelna obrazila -j nasproti širšemu priprazkovnemu obrazilu -l- za vse tri oblike (želelnika oziroma) pogojnika:

	s	ž	m
(ó da) bi-ø	bi-ø-l-ó	bi-ø-l-à	bí-ø-l
(ó da) bi-ø	pozab-í-l-o	pozab-í-l-a	pozáb-i-l
(ó da) bi-ø	prebí-ø-l-o	prebí-ø-l-a	prebí-ø-l
(ó da) bi-ø	pozáb-·a-l-o	pozáb-·a-l-a	pozáb-·a-l

1. Prim. V. Nartnik, Poskus postopne obravnave slovenske sprege..., s. 28.

Obrazilne osnove so tako lastne zlasti priprazkom, ki so tokrat podani v treh spolih, odsevajočih ustrezne zaimke in imena,¹ prim. ONO bi- ϕ bi- ϕ -l-ó: ONA bi- ϕ bi- ϕ -l-à: ON bi- ϕ bí- ϕ -l. Ženski in moški obliki predhajata pri tem dve stopnji. Nezvalna prosta oblika povednika kot prva stopnja preide najprej v srednjo obliko priprazka ob morebitnem premiku toničnosti proti končnici, pa tudi ob morebitni premeni pripone s kriptofonemom / ϕ / vred. Nesrednja ženska in moška oblika priprazka pa nato spominjata obratno sorazmerno na tikalno in vikalno obliko velelnika ter premo sorazmerno na navadni (nav) in namerni (nam) nedoločnik z obrazilom -t- zlasti v stavi toničnosti:²

	s	nav	nam
(da bi- ϕ bi- ϕ -l-ó)	bí- ϕ -t-i	bí- ϕ -t	
(da bi- ϕ pozab-í-l-o)	pozab-í-t-i	pozáb-i-t	
(da bi- ϕ prebí- ϕ -l-o)	prebí- ϕ -t-i	prebí- ϕ -t	
(da bi- ϕ pozáb-'a-l-o)	pozáb-'a-t-i	pozáb-'a-t	

Premo sorazmerno pa na navadni in namerni nedoločnik z obrazilom -t- spominjata že trdilni in nikalni preteklik glagola bíti, ki prav tako predhajata navadnemu in namernemu nedoločniku:

	s	ž	m
(da) je- ϕ bi- ϕ -l-ó	bi- ϕ -l-à	bí- ϕ -l	
(da) ní- ϕ bi- ϕ -l-ó	bi- ϕ -l-à	bí- ϕ -l	

1. Prim. V. Nartnik, Slovníška delitev samostalnikov..., s. 162 in 163.

2. Prim. J. Petr, Základy slovinštiny..., s. 27.

Podobno prostim osnovam tvorjenk se glede na morebitne sklepne zložnike v priponah uvrščajo v tretjo (O) in v zadnje tri spregatve (I - E - A) tudi proste osnove netvorjenk iz glagola bíti:

	TO	JAZ	TI	VI
(O)	jé-ø	jé-ø-m	jé-ø-š	jé-s-te
(I)	cén-i	cén-i-m	cén-i-š	cén-i-te
(E)	vén-e	vén-e-m	vén-e-š	vén-e-te
(A)	igr-á	igr-á-m	igr-á-š	igr-á-te

Sklepne zložnike v priponah pa je spet treba upoštevati ob značilnih premenah pri pretvorbi prostih v obrazilne glagolske osnove:

	nez		t	v
naj	jé-ø	→	jé-ø-j	jé-ø-j-te
naj	cén-i	→	cén--i	cen--í--te
naj	vén-e	→	vên--i	ven--í--te
naj	igr-á	→	igr-à-j	igr-á-j-te

In spet se mimo povedne in zlasti velelne pripone -i razvije še velelno obrazilo -j nasproti širšemu priprazkovnemu obrazilu -l- za vse tri osebe (želelnika oziroma) pogojnika:

		s	ž	m
(ó da)	bi-ø	jéd-ø-l-o	jéd-ø-l-a	jéd-ę-l
(ó da)	bi-ø	cen-í-l-o	cen-í-l-a	cén-i-l
(ó da)	bi-ø	ven-é-l-o	ven-é-l-a	ven-é-l
(ó da)	bi-ø	igr-á-l-o	igr-á-l-a	igr-à-l

Nesrednja ženska in moška oblika priprazka nato ponovno spominjata obratno sorazmerno na tikalno in vikalno obliko velelnika ter premo sorazmerno na navadni in namerni nedoločnik z obrazilom -t- zlasti v stavi toničnosti:

	s	nav	nam
(da bi-∅	jéd-∅-l-o)	jé-s-t-i	jé-s-t
(da bi-∅	cen-í-l-o)	cen-í-t-i	cén-i-t
(da bi-∅	ven-é-l-o)	ven-é-t-i	ven-é-t
(da bi-∅	igr-á-l-o)	igr-á-t-i	igr-à-t

Obratno sorazmerno pa na navadni in namerni nedoločnik spominjata v stavi toničnosti že vikalni obliki povednika in velelnika, in to očitno tudi pri tvorjenkah iz glagola bíti tipa dobíti:

	dob-í	dob-í-m	dob-í-š	dob-í-te
nàj	dob-í	→	dôb--i	dob--í--te
(ó da) bi-∅	dob-í-l-o	dob-í-l-a	dób-i-l	
(da bi-∅	dob-í-l-o)	dob-í-t-i	dob-í-t	

In ker se toničnost postavlja na zložnike v osnovah, jo je smotrno ujeti še v soledni sistem povednih osnov tako, da se navpično vesijo tonično potrojene (x: +: -) povedne osnove po spregatvah (O... I... E... A...), vodoravno pa se vrstijo po postopnem širjenju zložnikov v priponah velelnih osnov¹ (O: I: E: A):

1. Prim. C. Vincenot, Essai..., s. 106.

	O	I	E	A
Ox	-	je-ø	-	-
O+	-	gré-ø	-	-
O-	jé-ø	vé-ø	-	-
Ix	sto-í	sc-í	-	-
I+	-	cén-i	-	-
I-	-	mísl-i	-	-
Ex	-	zr-è	-	da-è
E+	-	vén-e	-	-
E-	pô-e	vléč-e	-	-
Ax	-	-	im-á	igr-á
A+	-	-	-	pláč-a
A-	gléd-a	-	-	sném-a

Namen razmestitve povednih osnov v sorodni sistem je preglednost napovedovanja velelnih osnov, kajti preglednost napovedovanja je tudi podlaga za razvrščanje naštetih in drugih glagolov v razvojni sistem namernih osnov:

(O-O)	jé-s-t!	(E-O)	pé-ø-t!
(OxI)	bí-ø-t!	(ExI)	zr-é-t!
(O+I)	í-ø-t!	(E+I)	ven-é-t
(O-I)	véd-e-t	(E-I)	vlé-č-ø!
		(ExA)	da-á-t
(IxO)	st-á-t!	(A-O)	gléd-a-t
(IxI)	sc-á-t!	(AxE)	im-é-t
(I+I)	cén-i-t	(AxA)	igr-à-t
(I-I)	mísl-i-t	(A+A)	pláč-a-t
		(A-A)	sném-a-t

Preglednost napovedovanja je v razvojnem sistemu namernih osnov povzeta v oklepajih, vključujočih povedno pripono, znamenje morebitnega premika toničnosti (+) in velelno pripono, znamenje podrobnih posebnosti pa so dodatni klicaji za posameznimi nedoločniki. Te posebnosti se naposled dajo pregledno obdelati v okviru štirih spregalnih skupin namernih osnov.

Vse naštete navadnosti in posebnosti sprege glagolov so predvsem odsevanje zaimkov in imen v vlogi podmetov. Odsevanje pa vključuje tudi nasprotje, ko glagoli sevajo zaimke in imena v več vlogah, ne le v vlogi podmetov. V smislu sevljivosti (vezljivosti)¹ je najprej zanimiva že protistava iskalnega zaimka lege Kjé iskalnemu zaimku ciljne smeri Kám ob protistavi bivalnega glagola je gibalnemu glagolu gré:

Kjé je kdó?

- Kám gré kdó?

Podobna protistava pa se nadalje skriva ob protistavi bivalnega glagola ní zaznavni zvezi ní slíšati:

Nikógar ní.

- Nikógar ní slíšati.

Protistavo namreč razkrije vrnitev enega in drugega celega stavka v trdilno obliko:²

Nekdó je.

- Nekóga je slíšati.

Tako se pokaže, da je rodilnik Nikógar (ní) nikalna pre-tvorba trdilnega imenovalnika Nekdó (je), rodilnik Nikógar

1. Prim. J. Toporišič, Enciklopedija slovenskega jezika..., s. 351.

1. Prim. Slovar slovenskega knjižnega jezika IV..., s. 748.

(ní vídeti) pa nikalna pretvorba trdilnega tožilnika Nekóga
(je vídeti). Sevalna protistava imenovalnika tožilniku pa po-
meni začetek zaporedja sklonov, ki ga obravnava naslednje po-
glavje.

V. Sklanja zaimkov in imen

Ko glagoli pri pregibanju v naklonih in časih odsevajo zaimke in imena v vlogi podmetov, jih hkrati tudi sevajo v več vlogah. Oblikoslovno izrazilo takega sevanja je sklanja zaimkov in imen, ki v posameznih sklanjatvah obsega po šest sklonov v osnovnih številih. Skloni si pri tem sledijo v dvojem zaporedju, v starejšem (S) in v novejšem (N), kakor naj pokaže predstavitev tožilnika iskalnih zaimkov káj in kdó:¹

S		N		S		N	
I	k-áj	I	k-áj	I	k-dó	I	k-dó
R	č-ésa	T	k-áj	R	k-óga	T	k-óga
D	č-ému	R	č-ésa	D	k-ómu	R	k-óga
T	k-áj	D	č-ému	T	k-óga	D	k-ómu
M	č-ém	M	č-ém	M	k-óm	M	k-óm
O	č-ím	O	č-ím	O	k-óm	O	k-óm

Primerjava starejšega in novejšega zaporedja sklonov kaže, da je tožilnik (T), ki ločuje dajalnik (D) od mestnika (M) in orodnika (O), res bolj ustrezno predstaviti med imenovalnik (I) in rodilnik (R). S prestatvitvijo tožilnika se tako

1. Glej V. Nartnik, Poskus nove obravnave slovenske sklanje..., s. 305.

šest ne posebno povezanih sklonov preuredi v dve skupini s po tremi skloni: ITR - DMO. Vendar skupini nista čisto enakovredni. Razmerje med dajalnikom, mestnikom in orodnikom v drugi skupini sklonov je namreč podobno, kakor je razmerje med variantami zgolj po enega sklona v prvi skupni:

T	k-áj	T'	na k-áj	T''	nad k-áj
R	č-ésa	R'	s č-ésa	R''	znad č-ésa
D	č-ému	M	na č-ém	O	nad č-ím

Razmerje med prostim sklonom T k-áj ter njegovima predložnima variantama T' na k-áj in T'' nad k-áj se presenetljivo krije z razmerjem med prostim sklonom D č-ému ter predložnima sklonoma M na č-ém in O nad č-ím (pogosto tudi bolj ustrezno nad č-ém). Zato ni nezanimiva misel, da sta mestnik¹ in orodnik pravzaprav predložni varianti dajalnika.

Preurejeno in na štiri osnovne sklone - na imenovalnik, tožilnik, rodilnik in dajalnik² - orientirano sklanjo bi imelo začetni že navedeno pregibanje iskalnih zaimkov káj in kdó. Vendar so pragmatične raziskave spet pokazale, da sta iskalna zaimka káj in kdó šele drugotna, njuni globinski predpostavki (presupoziciji)³ sta nikalna zaimka nìč ter nihčè in trdilna zaimka nékaj ter nekdó. Obravnavo sklanje bosta tedaj uvedla po dva nikalna in trdilna zaimka:

1. Prim. L. Poldauf - K. Šprunk, Čeština jazyk cizí..., s. 65.

2. Prim. F. V. Mareš, Das slavische Kasussystem..., s. 92.

3. Prim. J. Toporišič, Enciklopedija slovenskega jezika..., s. 208.

I. sklanjatev

a stvarna srednjost

b osebno moštvo

nikalnost

trdilnost

nikalnost

trdilnost

I	nìč-ø	nék-aj	nih-čè	nek-dó
T	nìč-ø	nék-aj	nik-ógar	nek-óga
R	nič-ésar	neč-ésa	nik-ógar	nek-óga
D	nič-émur	neč-ému	nik-ómur	nek-ómu
M	nič-émęr	neč-ém	nik-ómęr	nek-óm
O	nič-ímęr	neč-ím	nik-ómęr	nek-óm

Prva sklanjatev obsega dva tipa, stvarno srednjost in osebno moštvo. Srednjost in moštvo enega in drugega tipa se razkrije pri povedkovem odsevanju (prim. Nékaj je bíló. - Nekdó je bíl.), stvarnost in osebnost pa se najprej kaže v homonimiji tožilnika z imenovalnikom ali rodilnikom (prim. IT nék-aj: R neč-ésa in I nek-dó: TR nek-óga).

Vzrok za to homonimijo je v različnem pomenu stvarnih in osebnih zaimkov. Medtem ko lahko merimo s prvima dvema na poljubno stvar,¹ merimo z drugima dvema najprej na osebo kot živo in sebi podobno stvar.² Da bi se torej pri zaimkih med sabo ločevali, mora biti njihov tožilnik drugačen od imenovalnika in najbližje izrazilo te drugačnosti je v rodilniku.

Pri končnicah stvarnih zaimkov nìč in nékaj je posebej zanimivo še glasovno ponazarjanje. Nikalni imenovalnik in tožilnik tega tipa imata namreč ničto končnico -ø, trdilni

1. Prim. H. Křížková, Sémantická analýza..., s. 159.

2. Prim. A. Wierzbicka, Kocha, lubi, szanuje..., s. 22.

imenovalnik in tožilnik pa imata neničto končnico -aj. To ponazarjanje pri nadaljnjih sklonih prekrije svetli zložnik /é/, ki praviloma uvaja končnice stvarnega tipa,¹ nasproti temnemu zložniku /ó/, ki praviloma uvaja končnice osebnega tipa (prim. nič-ésar: nik-ógar).

Kar zadeva razvojna števila in merila, ostaneta stvarna zaimka pregibna vsaj v edninju:

	nikalnost			trdilnost	
I	nìč-ø	(drúg-ega)	nék-aj	(drúg-ega)	
T	nìč-ø	(drúg-ega)	nék-aj	(drúg-ega)	
R	nič-ésar	(drúg-ega)	neč-ésa	(drúg-ega)	
D	nič-émur	(drúg-emu)	neč-ému	(drúg-emu)	
M	nič-émęr	(drúg-em)	neč-ém	(drúg-em)	
O	nič-ímęr	(drúg-im)	neč-ím	(drúg-im)	

V edninku pa sta kot nepregibna zaimka kolikosti značilno homonimna z osnovnim imenovalnikom, kot nepregibna stvarna zaimka pa z osnovnim rodilnikom:

	nikalnost		trdilnost	
I	nìč-ø	nič-ésar	nék-aj	neč-ésa
T	nìč-ø	nič-ésar	nék-aj	neč-ésa
R	nìč-ø	nič-ésar	nék-aj	neč-ésa
D	nìč-ø	nič-ésar	nék-aj	neč-ésa
M	nìč-ø	nič-ésar	nék-aj	neč-ésa
O	nìč-ø	nič-ésar	nék-aj	neč-ésa

1. Prim. J. Levý, Značenija formy..., s. 100.

Ob pregibnem edninju je ta dvojna homonimna razpetost dodaten vzrok za ločevanje med razvojnim edninkom, čigar zadnji trije skloni so rajši predložni (prim. ničémur: k nìč ničésar), in osnovnim rodilnikom.

II. sklanjatev

a bližnja srednjost

b nebližnja srednjost

kazalnost

ločilnost

kazalnost

ločilnost

I	t-ó	(dvój-e)	ón-o	(dvój-e)
T	t-ó	(dvój-e)	ón-o	(dvój-e)
R	t-éga	(dvój-ega)	ón-ega	(dvój-ega)
D	t-ému	(dvój-emu)	ón-emu	(dvój-emu)
M	t-ém	(dvój-em)	ón-em	(dvój-em)
O	t-ém	(dvój-im)	ón-im	(dvój-im)

Druga sklanjatev, ki jo zastopata kazalna zaimka stvarne srednjosti tó in óno, razkriva močno zbližanost obeh prototipov prve sklanjatve. V nasprotju s prejšnjo sklanjatvijo, kjer so temne končnice poudarjale nedoločnost osebe,¹ pa temne končnice imenovalnika in tožilnika zdaj poudarjajo nedejavnost bližnje ali nebližnje stvari.

1. Prim. B. Paternu, France Prešeren..., s. 156 in 162.

III. sklanjatev

a zvalno moštvo

b nezvalno moštvo

	ednina	dvojina	ednina	dvojina
I	t-í	v-í-dvá	òn-ø	òn-a-dva
T	t-êbe	v-áju	n'-êga	n'-íju
R	t-êbe	v-áju	n'-êga	n'-íju
D	t-êbi	v-áma	n'-êmu	n'-íma
M	t-êbi	v-áma	n'-êm	n'-íma
O	t-ábo	v-áma	n'-ím	n'-íma

Tretja sklanjatev zastopata spregalna zaimka osebnega tipa tí in òn. Končnice spregalnega zaimka tí so tokrat prilagojene osnovi in oslabiljene. V dajalniku tega zaimka (prim. t-ému → t-êbi) najprej vidimo, kako je za šumnim /t/ v osnovi tudi nešumni /m/ v končnici zamenjan s šumnim /b/, svetlost pa je v končnici z uvodnega /ê/ razširjena tudi na sklepni /i/. Oslabljenost končnic se nato kaže v različni izpeljavi klitičnih oblik zvalnega in nezvalnega tipa: t-êbe: n'-êga → t-e: ga, t-êbi: n'-êmu → t-i: mu.

Klitični obliki nezvalnega tipa pa je poučno primerjati še v enakih sklonih ednine in dvojine, ga: (ji-)ju in mu: ji-ma. Tako se razkrije zanimiv primer polarnosti¹ sklepnih zložnikov ...a in ...u ter ...u in ...a, ki ima svoj ustreznik v podobni polarnosti uvodnih zložnikov -í... in -á... ter -a... in -í... v končnicah imenovalnika nasproti drugim sklonom dvojine, prim. I v-í-dvá: TR v-áju in I òn-a-dvá: TR n'-íju. Imenovalnik dvojine zastopajo pravzaprav po tri oblike, moški obliki ví-dvá in

1. Prim. V. M. Grande, Vvedenie v sravnitel'noe izučenie semitskih jazykov..., s. 114.

ôna-dvá, ženski onliki vé-dvé in ôni-dvé ter srednji obliki ví-dvé in ôni-dvé. Pri drugih štirih oblikah se polarnost sicer ublaži, njena dozdevna odprava pa gre predvsem na račun premika toničnosti z zložnika /e/ na zložnik /o/, prim. I on-é-dvé → I ôn-i-dvé.

Pri končnicah imenovalnika dvojine sta zanimiva tudi števna navezka -dvá in -dvé. Ta dva navezka se namreč pri nadaljnjem štetju zamenjata z ločenimi števni oblikami tipa tríje in trí oziroma štírje in štíri. Vezanje teh števnih oblik z zaimkovnimi naj pokažejo premene protivnega priredja v množini:.

V-í (tr-í)	učí-te,	ôn-a (tr-í)	pa se učí-jo.
V-é (tr-í)		ôn-e (tr-í)	
V-í (tr-íje)		ôn-i (tr-íje)	

Levo se premenjujejo imenovalniki množine zvalnega tipa, desno pa imenovalniki množine nezvalnega tipa. Za imenovalnike množine zvalnega tipa lahko ugotovimo različnost zaimkovnih oblik ob enakih števni oblikah (v-í tr-í: v-é tr-í) ter enakost zaimkovnih oblik ob različnih števni oblikah (v-í tr-í: v-í tr-íje), v imenovalnikih množine nezvalnega tipa pa je tako sorazmerje premen prekrito z zaporedjem zaimkovnih oblik ôn-a: ôn-e: ôn-i. Zaporedje teh oblik glasovno ponazarja stopnjevano voljo oseb srednjega, ženskega in moškega spola. Tako je v imenovalniku, ne pa v tožilniku osnovne množine pa tudi razvojnega množinja:

V-í (štír-i)	učí-te	n'-lh (štír-i).
V-é (štír-i)		n'-lh (štír-i).
V-í (štír-je)		n'-lh (štír-i).
V-às	pét-ø učí	n'-lh pét-ø.

Nasproti prejšnjemu priredju imamo zdaj dva prosta stavka z imenovalniki na levi in tožilniki na desni. Kakor vidimo, se je v osnovni množini zaporedje treh zaimkovnih oblik zlilo v enoten tožilnik n'-l̥h štír-i, ki mu v razvojnem množinju ustreza prav tako enoten tožilnik n'-l̥h pét-ø. Toda v razvojnem množinju je iz zaporedja treh zaimkovnih oblik nastala enotna oblika v-às pét-ø tudi v imenovalniku.¹ V celoti pa se zvalni in nezvalni skloni zaimkov v pregibnem in polpregibnem množinju vrstijo takole:

	pregibnost		polpregibnost	
I	v-às	pét-ø	n'-l̥h	nék-aj
T	v-às	pét-ø	n'-l̥h	nék-aj
R	v-às	pêt-ih	n'-l̥h	nék-aj
D	v-àm	pêt-im	n'-l̥m	nék-aj
M	v-às	pêt-ih	n'-l̥h	nék-aj
O	v-ámi	pêt-imi	n'-ími	nék-aj

Ker so vse razvojne števne oblike ločene, se lahko tudi opustijo, zaimkovne oblike pa se potem vrnejo v osnovno množino, ki ima mimo naštetih posebnosti v imenovalniku še zelo značilne predložne variante tožilnika. S predlogoma na in nad se tožilnik na primer veže takole:

Ted	t-êbe	ná-t-e	nád-t-e
Ted	n'-êga	ná-n'	nád-ɛn'
Tdv	n'-íju	ná-n'-u	nád-n'-u
Tmn	n'-l̥h	ná-n'-e	nád-n'-e

1. Prim. Z. Hlavsa, Denotace objektu..., s. 35.

IV. sklanjatev

a ženstvo

b moštvo

	ednina	dvojina	ednina	dvojina
I	on-á	on-é	on-é	on-á
T	on-ó	on-é	on-egá	on-á
R	on-é	on-éh	on-egá	on-éh
D	on-é	on-éma	on-emú	on-éma
M	on-é	on-éh	on-ém	on-éh
O	on-ó	on-éma	on-ém	on-éma

Četrta sklanjatev je v zvezi s širjenjem govornega prostora,¹ ko relativno govorno zaznamovanje stvari in oseb izgubi svojo jasnost in se umakne absolutnemu jezikovnemu zaznamovanju živi in reči. Z oblikama medlotnega zaimka oná in onó namreč ne zaznamujemo več sebi² nebližnje stvari ali nezvalne osebe, ampak ženski ali moškemu nekako podobno živ ali reč, ki pa je še ne moremo ali ne moremo imenovati s pravim imenom.³ Medlotni zaimek rabimo predvsem v ednini, vendar je poučno navesti oblike imenovalnika v vseh treh spolih osnovnih števila:

Kdó je bíl?	-	On-ó.	On-á.	On-é.
		On-é.	On-é.	On-á.
		On-á.	On-é.	On-í.

1. Prim. A. A. Ufimceva, Lexičeskaja nominacija..., s. 48.

2. Prim. A. V. Bondarko, Teorija morfoložičeskikh kategorij..., s. 50.

3. Glej Slovar slovenskega knjižnega jezika III..., s. 392.

Oblike imenovalnika ednine, dvojine in množine so podane kot odgovori v treh navpičnih stolpcih. V levem stolpcu so oblike osnovnih števil srednjega spola, v srednjem oblike osnovnih števil ženskega spola in v desnem oblike osnovnih števil moškega spola. Oblike medlotnega zaimka so v imenovalniku blizu oblik spregalnih zaimkov (prim. zlasti needninske oblike on-é: ôn-i-dvé, on-é: ôn-i-dvé, on-á: ôn-a-dvá; on-á: ôn-a, on-é: ôn-e, on-í: ôn-i), vendar je treba pri spregalnih zaimkih opozoriti še na imenovalnik ednine tí, ki je enotna tikalna oblika zvalnega tipa nasproti trem oblikam nezvalnega tipa: srednji obliki ôno, ženski obliki ôna in moški obliki ôn. V odvisnih sklonih se srednje oblike ravnaajo po moških, ženske oblike pa ostanejo samostojne skozi vso ednino in so blizu ženskega tipa četrte sklanjave:

I	on-á	ôn-a	ø	
T	on-ó	n'-ó	j-o	ná-n'-o
R	on-é	n'-é	j-e	
D	on-é	n'-éj	j-i	
M	on-é	n'-éj		
O	on-ó	n'-ó		

Kar zadeva odvisne sklone dvojine oziroma množine, smo za spregalna zaimka že nakazali enotnost spolnih oblik. Pri medlotnem zaimku je tako zlitje sicer postopno (prim. Imn on-á: on-é: on-í → Tmn on-á: on-é → Rmn on-éh, Dmn on-ém in Omn on-émi), vendar pri njem že v rodilniku in mestniku nastopi še homonimija dvojine z množino, ki kot neustaljenost¹ tipa on-ém: on-émi (prim. tudi neustaljeno zvezo pred dvémi léti) namesto on-éma prodira tudi v dajalnik in orodnik. Vzrok za tako prodiranje je v zvezi z odpravo števne navezke iz dvojskih končnic,

1. Glej Slovar slovenskega knjižnega jezika I..., s. XXII in 530.

prim. Idv ôn-a-dvá: on-á, Rdv n'-íju: on-éh → Ddv n'-íma: on-ém...

V. sklanjatev

a ženstvo

b moštvo

	ednina	dvojina	ednina	dvojina
I	žên-a	žên-i	móž-ø	mož-á
T	žên-o	žên-i	mož-á	mož-á
R	žên-e	žên-ø	mož-á	móž-ø
D	žên-i	žên-ama	móž-u	mož-éma
M	žên-i	žên-ah	móž-u	mož-éh
O	žên-o	žên-ama	móž-em	mož-éma

Medlotni zaimek oná in oné je v peti sklanjatvi zamenjan z imenom žêna in móž. Ker je težišče besede naposled ustaljeno na osnovi, so končnice obeh imen oslabiljene in skrčene, prim. on-é: on-egá → móž-ø: mož-á. Pri moškem tipu se najprej vzpostavi popolna zrcalna homonimija med imenovalnikoma in rodilnikoma nasprotnih števil,¹ rodilnik dvojine pa nato predstavlja os, ki ob njej nihajo uvodni zložniki dvojinskih tožilnikov in dajalnikov nasprotnih tipov:

	ženstvo	moštvo	ednina	dvojina
T	žên-i	mož-á	I	móž-ø
D	žên-ama	mož-éma	R	mož-á

1. Prim. Ju. S. Stepanov, Osnovy obščego jazykoznanija..., s. 119.

Z nihanjem dvojinskih končnic se poglobi protistava obeh tipov, ki se poruši le v tožilniku (in rodilniku) množine, prim. Imn žên-e: mož-jé → Tmn žên-e: mož-é in Rmn žên-ø: móż-ø. Dvojinske in množinske končnice dajalnika in orodnika so v peti sklanjatvi spet v podobnem razmerju kakor v prejšnji sklanjatvi, tj. D0dv žên-ama: mož-éma → Dmn žên-am: mož-ém in Omn žên-ami: mož-mí.

VI. sklanjatev

a ženstvo

b srednjost

	ednina	dvojina	ednina	dvojina
I	ženítev-ø	ženítv-i	móštv-o	móštv-i
T	ženítev-ø	ženítv-i	móštv-o	móštv-i
R	ženítv-e	ženítev-ø	móštv-a	móštev-ø
D	ženítv-i	ženítv-ama	móštv-u	móštv-oma
M	ženítv-i	ženítv-ah	móštv-u	móštv-ih
O	ženítv-ijo	ženítv-ama	móštv-om	móštv-oma

V šesti sklanjatvi sta predstavljeni izpeljanki iz imen pete sklanjatve, prim. žên-a: móż-ø → ženítev-ø: móštv-o. Vendar se pri ženskem tipu pripona -tv- ne pridene neposredno k imenski osnovi. Imenska osnova se mora najprej pretvoriti v glagolsko (prim. žên-a: móż-ø → žén-i se: mož-í se), kajti žên-a je žénsk-a po moží-tv-i (potém ko se o-moží), podobno kakor je móż-ø - môšk-i po žení-tv-i (potém ko se o-žéni). Pri srednjem tipu pa se z neposredno pripono -stv- vnese pomen skupnosti, se pravi množice s strnjenimi in zastrtimi elementi.¹ Strnjenost se kaže v možnosti štetja, zastrtost pa v možnosti

1. Prim. A. A. Ufimceva, Lexičeskaja nominacija..., s. 65.

paronimne podoločitve môšk-o móštv-o kot nasprotja antonimne podoločitve žénsk-o móštv-o. Zanimivo pa je, da takih podoločitev ne dopušča skupno ime žénstv-o in da takega štetja ne dopuščata imeni za lastnost moštv-ò in ženstv-ò.

Podoločitvi môšk-o móštv-o in žénsk-o móštv-o sta pri tem možna odgovora na iskalno vprašanje po kakovosti kákšn-o móštv-o nasproti nadaljnjima možnima odgovoroma velík-o móštv-o in májhn-o móštv-o na iskalno vprašanje po količnosti kólikšn-o móštv-o. Blizu kazalnosti in spregalnosti sta nato še vrstilno iskanje katér-o móštv-o ter svojilno iskanje čigáv-o móštv-o.

Sicer pa sta končnici pridevniških imen môšk-o in žénsk-o sorodni končnici kazalnega zaimka stvarne srednjosti ón-o, razlika je le v tem, da se pridevniški končnici zdaj premenjujeta tako v sklonu kakor v številu. V dvojini in množini se pridevniški končnici ravnata po srednjem spolu četrte sklanjatve, prim. ITdv on-é → môšk-i, ITmn on-á → môšk-a, RMmn on-éh → môšk-ih, Dmn on-ém → môšk-im in Omn on-émi → môšk-imi.

V zvezi z ženskim in moškim spolom pa se je treba vrniti k posamostaljenima pridevnikoma žénsk-a in môšk-i. Njuna posamostaljenost je namreč različna.¹ Samostalnik žénsk-a se na eni strani pregiba podobno imenu žén-a, medtem ko bi se pridevnik žénsk-a ravnal po ženskem tipu medlotnega zaimka on-á vsaj v dvojini in množini, prim. ITdv on-é → žénsk-i, ITmn on-é → žénsk-e, RMmn on-éh → žénsk-ih, Dmn on-ém → žénsk-im in Omn on-émi → žénsk-imi. Samostalnik môšk-i pa se na drugi strani v pregibanju še povsem ravna po moškem tipu medlotnega zaimka on-é, s tem da je tonični /é/ zamenjan z atoničnim /e/ ali /i/, prim. Ied on-é → môšk-i, TRed on-egá → môšk-ega, Ded on-emú → môšk-emu, Med on-ém → môšk-em, Oed on-ém → môšk-im, Tmn on-é → môšk-e, RMmn on-éh → môšk-ih, Dmn on-ém → môšk-im in Omn on-émi → môšk-imi.

1. Glej F. Jakopin, K vprašanju substantivizacije pridevniških besed..., s. 269.

VII. sklanjatev

a ženstvò

b moštvo

	ednina	dvojina	ednina	dvojina
I	káp-ø	kap-í	káp-ø	kap-óva
T	káp-ø	kap-í	káp-ø	kap-óva
R	kap-í	kap-í	kap-ú	kap-óv
D	káp-i	kap-éma	káp-u	kap-óvoma
M	káp-i	kap-éh	káp-u	kap-óvih
O	kap-jó	kap-éma	káp-om	kap-óvoma

Dinamika imenskega pregibanja se naposled izšteje v sedmi sklanjatvi, ki jo predstavlja pregibanje homonimnih imen káp. Podobno kakor v prvi je tudi v tej sklanjatvi posebno opazno glasovno ponazarjanje.¹ Ničte in krajše končnice ednine se namreč protistavljajo podaljšanim ali neničtim končnicam dvojine, prim. ITed káp-ø: káp-ø → ITdv kap-í: kap-óva.

Pri moškem tipu je v zvezi s premikom toničnosti nadalje značilno nasprotje toničnih zložnikov imenovalniške osnove in rodilniške končnice, in to ne le v sedmi, ampak tudi v peti sklanjatvi, se pravi pri imenih moškega spola, vendar s pogojem, da so ta imena enozložna:

	ednina	dvojina	ednina	dvojina
I	lás-ø	las-ú	sèl-ø	sl-à
T	lás-ø	las-ú	sl-à	sl-à
R	las-ú	lás-ø	sl-à	sl-òv

1. Prim. A. M. Gazov-Ginzberg, Simvolizm prasemitskoj fleksii..., s. 12.

Na levi je primer nasprotja pri enozložnem imenu za reč lās, ki spada v peto sklanjatev, na desni pa je primer nenasprotja pri enozložnem imenu za živ sēl, ki spada v sedmo sklanjatev. Na to namreč kaže neničti rodilnik dvojine in množine, ki edini kljubuje tudi krčenju podaljšanih dvojinjskih in množinskih končnic za več- in raznozložnimi osnovami, prim. ITdv kap-óva: sl-à: pôsl-a → Imn kap-óvi: sl-ì: pôsl-i in Tmn kap-óve: sl-è: pôsl-e.

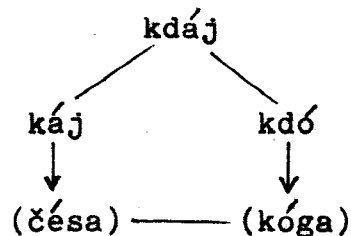
Kar zadeva izpeljavo dajalnika in orodnika množine, je moški tip sedme sklanjatve najbližji srednjemu tipu šeste sklanjatve, prim. DODv kap-óvoma: sl-òma: pôsl-oma: móštv-oma - Dmn kap-óvom: sl-òm: pôsl-om: móštv-om in Omn kap-óvi: sl-ì: pôsl-i: móštv-i. Posebna oblika¹ dajalnika in orodnika dvojine kap-éma (dajalnik množine se glasi kap-ém in orodnik kap-mí) pa je zanimiva po tem, da je to tudi edina dvojinjska oblika ženskega tipa sedme sklanjatve, ki se sama na sebi še loči od množinskih oblik. Toda s števniki ~~se~~ se spol in število lahko posebej izrazita tudi v drugih sklonih, npr. ITed káp-ø → ITdv dv-é kap-í → ITmn tr-í kap-í.

Obravnavo sklanje lahko tu sklenemo s pripombo, da se nekatera imena sklanjajo tudi po dveh tipih ali pa se kot neprilagojeni izrazi sploh ne sklanjajo. S to pripombo pa sklepamo tudi prikaz notranjih oblikoslovnih posebnosti in se vračamo k skladoslovju.

1. Prim. J. Petr, Základy slovinštiny..., s. 32.

VI. Členitev glagolskega stavka

Pri navadnem skladoslovnem razboru glagolskega stavka,¹ se pravi pri vpraševanju po členih,² ki jih vključuje tak stavek, vprašujoči zanimivo prebira glasovje iskalnega zaimka kdáj v vlogi časovnega prislovka z glasovjem iskalnih zaimkov káj in kdó v vlogi podmetov. To prebiranje se lahko ujame v streho naslednjega grafa:³

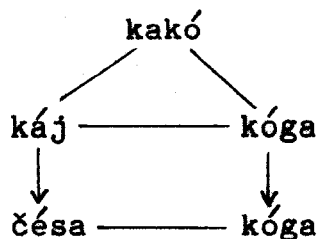
Nadaljnja zanimivost pa je v tem, da prvi graf ni osamljen. Prebiranje glasovja iskalnega zaimka kakó v vlogi srednjega prislovka z glasovjem iskalnih zaimkov káj in kóga⁴ v vlogi predmetov se spet lahko ujame v streho drugega grafa:

1. Glej F. Trávníček, Mluvnice..., s. 619.

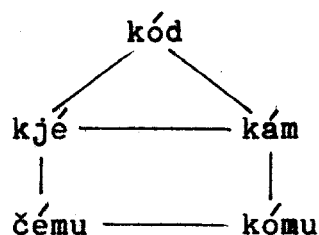
2. Glej I. I. Revzin, Sovremennaja strukturnaja lingvistika..., s. 186 in 189.

3. Glej V. Nartnik, Poskus nove delitve samostalniških zaimkov..., s. 265.

4. Prim. F. Ramovš, Morfologija..., s. 89.

In naposled se tudi prebiranje glasovja iskalnih zaimkov kjé (oziroma iskalnih predložnih zvez v čém, na čém, nad čím),¹ kód in kám v vlogi krajevnih prislovkov (nasproti glasovju dajalnika iskalnega zaimka kómu v vlogi primeta)² lahko spravi v streho tretjega grafa:

To zaporedje grafov je toliko bolj zanimivo, ker iskalnim zaimkom ustrezno stavkovno prislovje (prislovki) in metanje, se pravi méti³ (pa tudi vráti sêbe - se, sêbi - si),⁴ krepi svoj izomorfizem tudi skladovno. Skladovno sta si posebno blizu iskalni zaimek kám v vlogi krajevnega prislovka ter dajalnik oziralnega zaimka kómur v vlogi meta oziroma primeta, kakor sta za zgled podana v naslednji povedi:

Kám ø bó dél, kómur ø je dál?

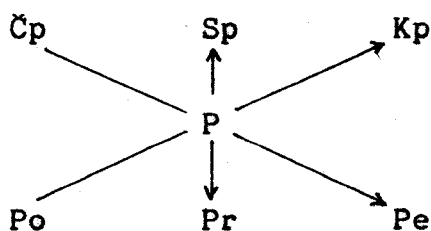
1. Prim. V. N. Toporov, Lokativ..., s. 312 in 341.

2. Prim. Grundzüge..., s. 208 in 368.

3. Prim. F. Daneš - Z. Hlavsa a kol., Větné vzorce..., s. 10 in 49.

4. Prim. Zalogovy konstrukcii..., s. 5 in 15.

Razliko med prislovjem in metanjem lahko ponazori¹ primerjava prvega z igriščem in drugega z moštvom ob povedku kot igri. Povedek (P) je pri tem osrednji člen, ki seva štiri razvojne člene, srednji prislovek (Sp), krajevni prislovek (Kp), dajalniški primet pa tudi privrat (Pe) in tožilniško-rodilniški predmet pa tudi predvrat (Pr), hkrati pa s svojo glagolsko obliko manj in bolj izrazito odseva² osnovna dva člena, časovni prislovek (Čp) in imenovalniški, le izjemoma tudi iz razvojnih meril izhajajoči rodilniški podmet (Po) takole:

Sevanje in odsevanje osnovnih dveh členov naj za začetek bolj določno pokažejo primeri iz Cankarjeve povesti Hlapec Jernej in njegova pravica. Najprej si tako ogledjmo stična stavka drugih dveh povedi v uvodu prvega poglavja Cankarjeve povesti:³

(To povest vam pripovedujem, kakor se je po resnici vršila z vsemi svojimi nekrščanskimi krivicami in z vso svojo veliko žalostjo. Nobene laži ni zraven, nič lepih besed in nobene hinavščine.) Obstrmeli so ljudje na Betajnovi in so plahi povesili glave, zakaj vzdignilo se je na hribu in je stopilo v dolino kakor črna smrt. Velika in tiha senca je stopila v

1. Prim. L. Tesnière, Osnovy..., s. 117.

2. Prim. Z. Saloni, Cechy skladniowe..., s. 85.

3. Glej V. Nartnik, Od podmetov do simbolov..., s. 497.

dolino: glava teman oblak, noge silne jagnedi na loki; svetla kosa, na rami sloneča, pa se je bleščala tja do Ljubljane.

V stičnih stavkih drugih dveh povedi je namreč posebno zanimiv prehod povedka je stopilo ob ničtem stvarnem podmetu srednjega praspola ø (sicer že primerjanem s črno smrtjo) v povedek je stopila za bitnim, se pravi bitje neposredno imenujočim podmetom ženskega spola Velíka in tíha sénca.¹ Prehod je zanimiv zato, ker nato pomaga razkriti pravzaprav podoben prehod tudi v prvih stavkih povedi na začetku devetega poglavja Cankarjeve povesti:

Večerilo se je, ko je pomislil Jernej, kje bi počival.

Jasen in topel večer je bil, komaj toliko je pihal veter, da se je narahlo zibalo na senožeti in da je tiho pošumevalo v gozdu.

Prehod je tokrat povsem zastrla ohranitev praznotnega podmeta v prvem stavku² ter zamenjava vratnega povedka se je večeríl z metnim povedkom je bíl³ v drugem stavku, vendar je lahko po prvih stavkih obeh povedi še vedno vprašamo precej podobno:

Káj se je večerílo?	- Večér se je večeríl,...
Káj in kakó je bíló?	- Jásen in tôpəl večér je bíl,...

1. Prim. V. Nartnik, Poskus nove delitve samostalniških zaimkov..., s. 263 in 264.

2. Prim. V. Nartnik, Od podmetov do simbolov..., s. 493.

3. Prim. G. A. Haburgaev, Staroslavjanskij jazyk..., s. 258.

V odgovorih vidimo, kako meri stvarni podmet Káj prvič na polnotni bitni podmet Večér sicer praznotnega¹ predvratnega stavka Večerílo se je, razširjen z izrazom in kakó pa drugič najprej na prvotni bitni podmet Jásen in tôpel večér. Kolikor ni polnotni bitni podmet Večér v prvem odgovoru šele drugoten glede na morebitno pretvorbo takega praznotnega predmetnega stavka, ki je v njem metni povedek *Večerílo je še neposredno² seval svoj notranji predmet,² medtem ko vratni povedek se je večeríl svoj notranji podmet seva in odseva takole:³

*Večerílo je večér,... - Večér se je večeríl,...

K povedku drugega vprašanja je biló spet pripomnimo, da je že zamenljiv s povedkom je trájalo,⁴ medtem ko je k povedku ter stavku Večerílo se je pomenljivo še nadaljevanja prve povedi:

..., ko je pomíslil Jêrnej, kjé ø bi počíval.

Nadaljevanje povedi obsega dva odvisna stavka s sorodnima podmetoma. Bitnemu podmetu prvega odvisnega stavka Jêrnej namreč ustreza osebni podmet drugega odvisnega stavka ø.⁵ Prisotnost osebnega podmeta posredno spričuje ednina moškega spola odsevajočega povedka bi počíval. Ob tem povedku je zanimiv tudi krajevni prislovek kjé, zlasti glede na oziralni veznik ko ob predhodnem povedku je pomíslil. Krajevni prislo-

-
1. Prim. N. N. Arvat, Semantičeskaja struktura..., s. 40.
 2. Prim. R. Jakobson, Izbrannye raboty..., s. 140.
 3. Prim. J. Toporišič, Nova slovenska skladnja..., s. 82.
 4. Glej F. Miko, Rod, číslo a pád..., s. 118.
 5. Prim. V. Nartnik, Klitike in vezanje stavkov..., s. 141.

vek je tu svoj člen drugega odvisnega stavka podobno, kakor sta njegov povedek in podmet, medtem ko se oziralni veznik prvega odvisnega stavka rajši samo ozira na sicer eliptični časovni prislovek takrät začetnega stavka povedi:

Večerílo se je (takrät),...

Za časovni prislovek je posebno značilno mesto ravno začetek pravitve (diskurza),¹ kajti njegov vpliv čez celo pravitev širijo nato ob veznikih še drugi členi stavka,² predvsem pa povedek. In tako nahaja časovni prislovek svoj odsev tudi v skladovno premenljivih kategorijah povedka³ podobno kakor podmet. Odsev časovnega prislovka je v kategoriji časa,⁴ odsevi podmeta pa so v kategorijah osebe, števila in spola. Hkratno odsevanje časa in osebe lepo podasta tale dva odlomka iz Cankarjeve povesti Hlapec Jernej in njegova pravica:

"Kako pa je bilo? Kako pa? Kako pa sta prišla navzkriž?" je hitel kmet in je bil vesel, da se je Jernej začudil.

"Kako? Delal sem, pa sem dodelal; mlad sem bil nekoč, zdaj sem star. Pa je rekel: Pojdi!" (X.)

"Kaj se ti blede, človek krščanski?" je vzkliknil sodnik. "Kaj nisi ti Sitarjev Jernej s hriba?"

"Tisti sem!" je pokimal Jernej. "Štirideset let sem že tisti - Sitarjev Jernej s hriba!" (VIII.)

1. Glej K. Hausenblas, Výstavba..., s. 68.

2. Glej V. I. Karaban, Temporal'nyj plan..., s. 15.

3. Glej Russkaja grammatika 2..., s. 76 in 673.

4. Glej J. Toporišič, Nova slovenska skladnja..., s. 253.

V drugi pravi (repliki) prvega odlomka se posebno ostro spremeni čas,¹ izražen ne toliko s protistavo privezkov mlád - stàr, kolikor s protistavo zložene vezi, ki jo sestavljata praz sẽm s priprazkom (mlád...) bíl,² prosti vezi sẽm (stàr), v praveh drugega odlomka pa se podobno spremeni oseba s ponovitvijo³ nísi tí - ø sẽm (žé). Odlomka sta poučna tudi kot primera rabe časovnih prislovkov poteka nekóč in zdàj na eni strani ter srednjega prislovka časa štírideset lét na drugi strani.⁴ Ker srednjega prislovka časa povedek ne odseva, ampak ga samo seva, nastopa tak prislovek v dveh oblikah, v merni na vprašanje Kakó dõlgo in v razmerni na vprašanje Kakó hítro.⁵ Eno in drugo obliko srečamo v tehle praveh Janezovega in Markovega evangelija:

Judje so torej rekli: "Šestinštirideset let se je zidal ta tempelj in ti ga boš v treh dneh postavil?" (Jn 2, 20)

In mimo gredoči so ga sramotili, zmajevali z glavo in govorili: "Aha, ti, ki podiraš tempelj in ga v treh dneh postavljaš, reši sam sebe in stopi s križa." (Mr 15, 29)

V trdilnem stavku se merni čas šéstinštírideset lét kot nasprotje razmernega časa v tréh dnéh značilno veže z mernim dejem se je zídal,⁶ lahko pa se tudi protistavi kot

1. Prim. J. Štěpán, Čas ve větě..., s. 126.

2. Glej V. Nartnik, Slovníška delitev samostalnikov..., s. 163.

3. Prim. M. S. Veden'kova, Upotreblenie..., s. 9.

4. Prim. E. S. Skoblikova, Soglasovanie..., s. 108.

5. Glej A. Bogusławski, Prefiksacja czasownikowa..., s. 92 in 97.

6. Glej C. Vincenot, Essai..., s. 217.

krajši prislovek májhno daljšima predmetoma cél dán, célo dōlgo nóč.¹ Kar primerjajmo kitici iz Prešernove balade Povodni mož in iz ljudske balade Od lepe Vide:

"Ah, majhno postojva, preljubi plesavec,
Da jaz se oddahnem, da noga počije."
"Ni blizo, ni blizo do bele Turčije,
Kjer v Donavo Sava se bistra izlije;
Valovi šumeči te, Urška, žele,
Le urno, le urno obrni pete!" - (13.)

Vida lepa je odgovorila:
"Kak bi bla rudeča in cveteča,
Ker zadela mene je nesreča;
Oh, doma bolno je moje dete,
Poslušala sem neumne svete;
Omožila sem se, starca vzela!
Malokdaj sem srotica vesela;
Bolno dete cel dan prejokuje,
Celo dolgo noč mož prekašljuje!" (2.)

Merni dej se nasploh prekriva z nedovršnim vidom, kot tak pa se protistavlja v osnovi dovršnemu razmernemu deju, in to zlasti prehodnemu.² Poglejmo v tej zvezi še odlomka iz Cankarjevega romana Na klancu in iz povesti Hlapec Jernej in njegova pravica z Župančičevo Uganko na sredi:

Zazdelo se ji je, da ne doide nikoli voza in nikoli židane rute in da bo zmerom vse tako pusto in žalostno. Če bi

1. Prim. E. Sékaninová, Sémantická analýza..., s. 115 in 89.

2. Prim. F. Bezljaj, Doneski..., s. 209.

tekla do konca sveta in do konca življenja, bi ne dohitela voza ne židane rute, ne maslenega kruha... vse veselje pred njo in ona zadaj z okrvavelimi nogami. (I.)

Bela golobica,
Črn vran -
Krog zemlje se lovita
Noč in dan.

Trikrat se je ozrl Jernej po družini, od obraza do obraza; nato je prijel kozarec in je izlil vino v steklenico; počasi in dolgo je izlival, ker se mu je roka tresla. (I.)

Zveza do kôнца svetá in do kôнца življênja je srednji prislovek časoprostora¹ nasproti mnogovezniško² zanikanim predmetom (ne do-) vozá nè žídane rúte, nè maslénega krúha..., zveza počasí in dólgo (-va-) pa je srednji prislovek časokakovosti nasproti zatrjenemu predmetu víno. In vmes srednji prislovek časokratnosti Nóč in dán v sosotnem, se pravi vzajemno prisotnem bitnem podmetu Béla golobíca, Črn vrán - (se) igrivo ponuja obrnjeno rešitev v obliki zveze Béli dán in Črna nóč - (se). Bližnjost srednjega in krajevnega prislovka predmetu oziroma primetu pa je prav tako slikovito ujeta še v tejle Župančičevi Uganki:

Brez ključa je zaklenjeno,
Čez goro je namenjeno;
Vsak lahko ve, komu in kam,
Kako in kaj, pa eden sam.

1. Prim. J. Kořenský, Relevance kategorie času..., s. 77.

2. Prim. E. Tokarz, Składnia zdań..., s. 45 in 46.

Z zvezama komú in kám ter kakó in káj v Uganki oziroma Pismu smo se tako vrnili k iskalnim zaimkom. K njim pa smo se vrnili tudi zato, ker še nismo podali razmerij med bolj ali manj zaprtimi znanitvami in manj ali bolj odprtimi iskanji:¹

Nihčè ne smé téga povédati. - Kdó lahkó tó pové!
Nihčè ne móre téga povédati. - Kdó lahkó tó pové!
Nihčè ne vé téga (povédati). - Kdó lahkó tó pové!
Nihčè ne zná téga povédati. - Kdó lahkó tó pové!
Nekdó lahkó tó pové. - Kdó lahkó tó pové?
Nekdó lahkó tó pové? - Kdó lahkó tó pové!?

Kakor vidimo, se znanitve na levi značilno končujejo s povednimi ločili; nižalne s piko in višalne z vprašajem. Klicalna nižalnost in višalnost, ki nato postaneta edina dodatna možnost za ločevanje iskanj na desni,² pa sta tokrat označeni delno spremenjeno glede na neklicialno nižalnost s samim vprašajem.³ Vzrok za to je prekrivna oziroma prekotna protistava dajalnosti in vprašalnosti nasproti osnovni, osni protistavi znanilnosti in iskalnosti. Sami piki in sam klicaj označujejo dajalnost, vprašaji pa vprašalnost:

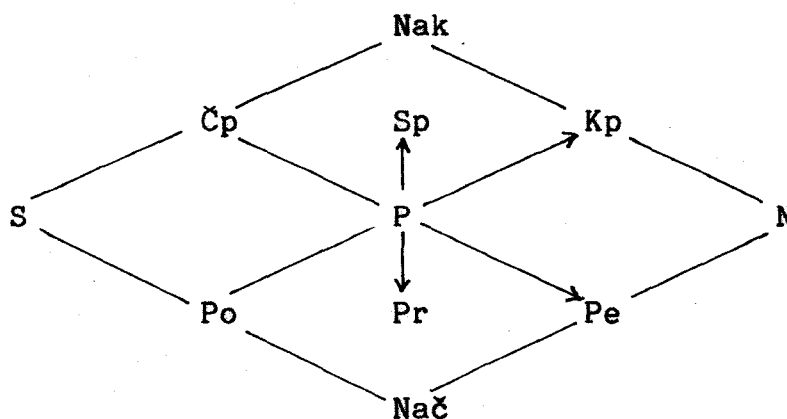
DAJALNA (.)	DAJALNA I. (!)
ZNANILNOST (.)	VPRAŠALNA (?)
VPRAŠALNA I. (?)	ISKALNOST (!?)

1. Prim. V. Nartnik, Modalni romb..., s. 354.

2. Prim. D. A. Nork - N. F. Adamova, Fonetika..., s. 141.

3. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 459.

Z vidika protistav se torej povedna znanilnost in iskalnost delita po dajalnosti in vprašalnosti nasproti nadaljnji delitvi po velelnosti in žeelnosti.¹ Ne ena ne druga delitev pa ne spada več toliko v ogrodje stavka, ampak predvsem v njegov okvir² s štirimi oglišči, s sporočnikom (S) in naslovnikom (N)³ ter z okvirnim naklonom (Nak) in načinom (Nač) takole:

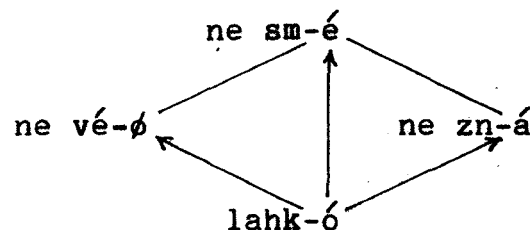
Vendar je ta okvir spet vir presevanja in predevanja stavka. Posebno nazoren primer drugotnega dvojnega odsevanja je v Očenašu. V njem namreč osrednjemu velelnemu povedku Dàj s svetlim obrazilom -j kot odsevom okvirnega naklona skoz časovni prislovek predhajajo in sledijo po trije velelni povedki s sledovi takega obrazila ((posvečêno) bôdi, Prídi, Zgôdi (se) - odpústi, ne vpêlji, réši), trpno obrazilo -n- privezka posvečêno prvega velelnega povedka pa odseva okvirni pravotrpní naçin⁴ skoz drugotni podmet tvôje imé⁵ podobno,

1. Glej J. Toporišič, Nova slovenska skladnja..., s. 259.
2. Glej Russkaja grammatika 2..., s. 814.
3. Glej V. Nartnik, K obravnavi dvojine..., s. 379.
4. Prim. G. Helbig - J. Buscha, Deutsche Grammatik..., s. 161 in 163.

kakor odseva tudi polnotni predvrat se tretjega velelnega povedka vratotvorni način skoz polnotni podmet tvôja vólja v molitvi:

Oče naš, kir si v nebesih,
posvečeno bodi tvoje ime.
Pridi tvoje kraljestvo.
Zgodi se tvoja volja kakor v nebesih tako na zemlji.
Daj nam danes naš vsakdanji kruh;
in odpusti nam naše dolge,
kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom;
in ne vpelji nas v skušnjava,
temveč reši nas hudega.

Primer predevanja pa so pretvorbe srednjega prislovka (z)možnosti lahkó v predvedke ne smé ali ne móre, (ne) vé in (ne) zná. Glasovno slonijo te pretvorbe na protistavi temne prislovne pripone -ó trem glagolskim - svetli, ničti in ši-roki - takole:¹

Pomenske razlike med predvedki so v tem, da predvedka ne smé in ne móre označujeta velelna ter povedna nemožnost, predvedka (ne) vé in (ne) zná pa vedelno ter vabilno (ne)-zmožnost.² Preden je France Prešeren s predvedki zná, vé in

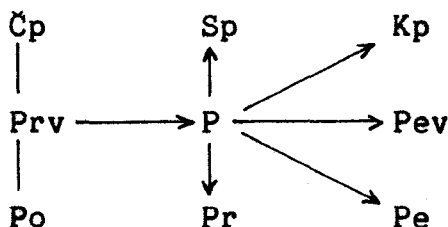
1. Prim. V. Nartnik, Modalni romb..., s. 353 in 354.

2. Prim. A. Wierzbicka, Kocha, lubi, szanuje..., s. 251.

uči v pesmi Pevcu izrazil predvsem vabilno zmožnost, je s povedkoma znám in vém v pesmi Kām? že izrazil tudi predvsem vedelno zmožnost:¹

Samo to znam, samo to vem,
Da pred obličje nje ne smem
In da ni mesta verh zemlje,
Kjer bi pozabil to gorje.

Posebnost vedelne (ne)zmožnosti je v izpustu določniku vé bližnjega navadnega nedoločnika povedati v vlogi prvotnega povedka.² Zmožnostni predvedek (Prv) namreč nastane s prenosom srednjega prislovka zmožnosti pred prvotni povedek takole:

Podobno navadnemu nedoločniku nastopa v vlogi prvotnega povedka tudi namerni nedoločnik, ki se poučno protistavlja ravno navadnemu nedoločniku v naslednjem odlomku iz Cankarjeve povesti Hlapec Jernej in njegova pravica:

"Pa ga greš tožit?"

"To se pravi... ne maram ga spraviti na vislice, tudi v ječo ne. Ampak razsodijo naj po pravici." (X.)

1. Glej B. Paternu, France Prešeren..., s. 45 in 155.

2. Prim. J. Dular, Slogovne razsežnosti..., s. 196.

Poučno je namreč, kako klitični predmet ga najprej predhaja predvedku gréš, nato pa sledi predvedku ne máram skladno z mestom vsega klitičnega niza¹ v stavku, ne pa glede na namerni nedoločnik tóžit ali navadni nedoločnik správiti v vlogi povedka. Za sevalno-odsevalno prepletanje predvedka s povedkom govori tudi to, da pretvorbo odvisnika v povedkov nedoločnik preprečuje zgolj soočenje dveh primetov s podmetom v podredju, kakor je na primer soočenje primetov Bógu in mu s podmetom člôvek v prvi od naslednjih dveh povedi v Cankarjevi povesti:²

Ampak pravica ni jabolko, da bi ga s palico odklatil; in Bogu ni potreba, da bi mu človek pomagal. (XIII.)

Ni berač in popotnik, kdor je gospodaril štirideset let; ni brez doma, kdor si je sam dom postavil; ni mu treba prositi kruha, kdor je sam obdelaval prostrana polja. (VI.)

Predvedku nasproten je privedek (Pev), ki se spet veže s srednjim prislovkom kakovosti. Primer takega privedka je v drugi vrstici Župančičeve pesmi Da mi biti je drevo:

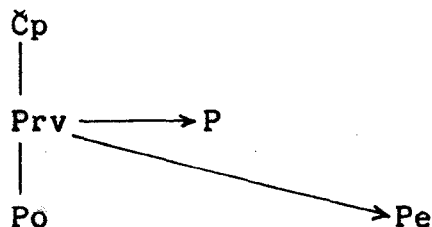
Da mi biti je drevo,
Bil poleteti rad bi lipa -
V njeni senci je hladno,
Cvet na potnika se vsipa.

Kitica je sicer najprej zanimiva s svojim predhajanjem treh veznih sklepnemu vratnemu povedku, kjer so glagolski deli veznih povedkov stavotvornih obratov vezi bíti... (drevó,

1. Prim. V. Nartnik, Stava zaimkov..., s. 69.

2. Glej V. Nartnik, Modalni romb..., s. 357.

Bíl... bi (lípa), je (hladnó), glagolski del vratnega povedka vratotrpnega obrata pa vrat (se) vsípa. Ob veznih povedkih se pri tem izmenoma vrstijo primet mi, podmet ø ter krajevni prislavek V njéni senci, s tem da se primet mi prvega stavka nanaša na njegov predvedek je takole:

Osební primet mi je tu drugoten, medtem ko je bitni podmet Cvét četrtega stavka rajši samotén, sam od sebe trpeč glede na enako samotni predvrat se (vsípa).¹ In ob teh metih se protistavlja še predvedek velelné nujnosti (Da mi bíti) je (drevó) privedku želelné marnosti ø ràd, ki v njem odmevata število in spol ničtega podmeta ø podobno kakor v odsevajočem povedku Bíl... bi lípa. Ničta beseda v odmevalnem privedku pa je deležje glagola bíti,² ki ga zlasti v metalnih privedkih nadomešča členek kot. Tako nadomeščanje ponazorimo z naslednjim odlomkom iz Cankarjeve pripovedke Kurent:

Tako se je klatil Kurent brez doma, brez pota in brez posla, sebi v sramoto, ljudem v spotiko in v nagnus.

Če ga je srečal kmet, je pogledal hudo in je pljunil debelo: "Fej te bodi! Fant pohajkuje, mož bo kradel in požigal, starec bo beračil!" (I.)

1. Prim. Russkaja grammatika 1..., s. 278 in 288.

2. Glej E. Dvořák, Přechodníkové konstrukce..., s. 41.

V prvi stávi odlomka si sledita zložena odmetalna privedka kakovosti ó brez dóma, brez póta in brez pôsla, ó sêbi v sramôto, ljudém v spotíko in v nagnús, v njegovi drugi stavi pa si sledijo drugotni podmeti Fànt, móž, stáręc. Za temi podmeti je pač še čutiti prvotne metalne privedke (Kot) fànt (-š), (kot) móž (-š), (kot) stáręc (-š), predevalno razvite k srednjim prislovkom kakovosti Kákor fànt (-š), kákor móž (-š), kákor stáręc (-š). Vezni člen pri pretvorbi metalnih privedkov v podmete pa so podmetom bolj ali manj somerni metalni privezki,¹ saj je od teh do odmerjalnih privedkov kolikosti prav tako korak ali dva:

Vsè dôbre rečí so trí. - Vsè trí rečí so dôbre.

Odmerjalni privedek kolikosti trí v levem pregovoru se najprej protistavlja odmevalnemu privezku kakovosti dôbře v desni povedi tako, da je levi glagol so pravzaprav cel metni povedek,² desni glagol so pa zgolj vez veznega povedka so dôbre. Kakor hitro pa se v pregovoru ter povedi ponovi samostalnik, nastane obakrat metalni privezek, namreč (so) trí rečí na levi ter (so) dôbre rečí na desni. Ponovitvi samostalnika nasproten je spet izpust trpnega deležnika v prvi od nadaljnjih dveh stavi iz Cankarjeve pripovedke:

"Če za župnika nisi, pa bodi pastir!" je rekla mati.

Kurent pa tudi za pastirja ni bil ustvarjen. Namesto da bi se brigal za živino, je ležal v travi in je gledal v nebo. Kolikor dalj je gledal, toliko bolj je razložil, da nebo, tista lepa božja plahta, ni privezano in pribito na vekomaj,

1. Glej D. L. P. Nilsen - A. P. Nilsen, *Semantic Theory...*, s. 130.

2. Glej R. Mrázek, *Kvantitativní predikát...*, s. 98.

temveč da neprenehoma gre svojo veličastno pot - sam Bog vedi kam! Gledal je in je zadremal; časih se mu je sanjalo, da ne leži na zemlji, temveč visoko na lepi božji plahti in da gleda zviška na pašo, kjer so se bile očetove in sosedove krave pravkar napotile v deteljo. Ko se je vzdramil, so bile krave resnično v detelji. (I.)

Členku kot sorodni¹ predlog za uvaja odmetalni privedek za žúprika, ki mu stoji nasproti metalni privezek (bódi) pastír iste povedi in stavi v pomenu (postáni) pastír.² Za odmetalni privedek namreč v prvem primeru govori tudi prisotnost trpnega deležnika ustvárjen v nadaljnjem in ustrezno razširjenem stavotrpnem obratu prve povedi druge stavi. Oba odmetalna privedka sta pri tem privedka bitja, ker se kot taka protistavljata predloženemu predmetku za róko v naslednji stavi iz Cankarjeve povesti Hlapec Jernej in njegova pravica:

"Ti, Krušnik," mu je ukazal sodnik, "primi tega človeka za roko in mu pokaži, kje da so stopniče in kod se pride na cesto!" (VIII.)

Izraz za róko je tu predmetek k izrazu téga človeka kot predmetu zato, ker v svojem začetku pomeni predmetov del, predlog za, ki ga uvaja, pa je zdaj bližji ničtemu deležju glagola iméti, kakor ga nahajamo v naslednjem protivnem priredju odmetalnih privedkov imetja, obsegajočem prvi dve vrstici Gregorčičeve pesmi Veseli pastir:

1. Glej S. Jodłowski, *Studia...*, s. 95 in 96.

2. Prim. R. Mrázek, *Fázová modifikace predikátu...*, s. 51 in 53.

Zakrivljeno palico v roki,
Za trakom pa šopek cvetic,
Ko kralj po planini visoki
Pohajam za tropom ovčic.

Kot stilno zaznamovan obrat pa je tudi to protivno priredje z ničtim deležjem glagola iméti pretvorljivo v stilno nezaznamovano priredje predložnih primetkov z uvodnim predlogom z takole:¹

Z zakrivljeno palico v roki,
Za trakom pa šopkom cvetic
Ko kralj po planini visoki
Pohajam za tropom ovčic.

Tako smo skoz predvedek, povedek in privedek naposled pripeli še do predložnega predmetka in primetka. Prikaz ogrodja glagolskega stavka, dobljenega že pri bolj pozornem navadnem skladoslovnem razboru, pa sklenimo s prepričanjem, da je tako razvejeno ogrodje s povedkom na sredi lahko zelo primerna podlaga² tudi za strojni razbor najprej glagolskega stavka in nato še njegovih neglagolskih odvodov.

1. Glej A. Breznik, Jezikoslovne razprave..., s. 303 in 311.

2. Prim. D. G. Boguševič, Nekotorye zamečaniya..., s. 42.

VII. Klitike in vezanje stavkov

Obravnavo klitik začnimo z opozorilom, da so atonične oblike spregalnih zaimkov v imenovalniku osnovnih števil najprej ničte ($\emptyset$), nadaljnje neničte oblike pa se razporejajo tako, da zaimkovni dajalnik predhaja tožilniku ter rodilniku iste osebe in se ničto vodeni zaimkovni niz posplošeno lahko predstavi takole:¹

$\emptyset$ - si - ti - mi - ji - jo - je

Hkrati pa vsi členi ničto vodenega dela klitičnega niza niso zaimkovni, saj se kot taki homonimno vklaplajo v sprego osnovnega dela klitičnega niza takole:²

da	naj	bi	$\emptyset$	...	je	bó
da	naj	bi	$\emptyset$	sẽm	...	bóm
da	naj	bi	$\emptyset$	si	...	bóš
da	naj	bi	$\emptyset$	ste	...	bóste

Sprego osnovnega dela klitičnega niza uvaja vezniška skupina da naj, ki je pretvorljiva tudi v homonimno razvez-

1. Glej V. Nartnik, Stava zaimkov..., s. 69.

2. Glej V. Nartnik, Klitike in vezanje stavkov..., s. 141.

niško skupino za izražanje okvirnih naklonov,¹ tej pa sledi okamnena glagolska klitika bi, ki ji končnice nadomešča sicer ničta, vendar osrednja zaimkovna klitika ø. Ničta klitika namreč pri spregi pritegne še oslabele oblike glagolske klitike je tako, da se ničto vodeni del klitičnega niza razcepi v imenovalniško glavo (ø) ter odvisno nadaljevanje (...), pri čemer to nadaljevanje dopušča glagolsko-zaimkovno homonimijo si - si na eni ter zaimkovno-glagolsko homonimijo je + je na drugi strani:²

Zapómníš ø si.	- Zapómnílo ø si si.
Bojí ø se je	- Bálo ø se je je.

Hkrati vidimo, kako klitični niz vztraja na drugem mestu v glagolskem stavku, in to tudi če je vezniško voden::

Še préj pa ø jo je dál vkováti v veríge...

Toda bolj poučna kakor raba prirednega veznika pa je raba podrednega veznika ko. Veznik ko namreč lahko stoji za prislovnim zaimkom,³ kolikor se ta sploh rabi:

Vsákokrat, ko ø je drôbni hčérki rézala krùh...
Ko je minílo devét mésecev...

Doslej smo opazovali stavo vezniško vodenega niza samo v začetku sestavkovnih povedi, zdaj pa si oglejmo stavo vezniško vodenih nizov v začetih sestavkovnih povedih v celoti:

1. Prim. Russkaja grammatika 2..., s. 815 in 816.

2. Prim. V. Nartnik, Stava zaimkov..., s. 69.

3. Prim. M. Murko, Enklitike..., s. 83.

Se préj pa ø jo je dál vkováti v veríge/ in () vréči v grájsko vózo, šékastega psíčka pa ø je spódil iz gradú.

Vsákokrat, ko ø je drôbni hčérki rézala krùh, ø se je spómnila nánj/ in désno okó se ji je zarosílo od žalosti, lévo () pa () smejálo od sréče.

In tako vidimo, kako različno so postavljeni vezniško vodení nizi v prirednih stavkih sredi povedi (prim. zlasti eliptični predniz in ()... v prvi povedi ter klitični soniz in... se ji je... oziroma eliptični priniz ... pa () v drugi povedi). V podrednih stavkih pa so prevladali klitični prednizi:

Ko je minílo devét mésecev, ø je rodíla trójčice, ki ø so si bilè podórbne/ kot () jábolko jábolku, lè lasé ø so iméle različne.

Različna stava klitičnih nizov je tudi v zvezi z različno členitvijo povedi. Ko se je v že omenjenem priredju klitični soniz in... se ji je... srečal z eliptičnim prinizom ... pa (), se je pred sonizom premor znižal. V drugih primerih pa soniz pritegne vsaj poudarek s konca stavka:

Nájmlájši bràt je bíl hudó láčën/ in ø je dovôlil, da sta mu bráta izpustíla okó.

Umíl ø si je očí/ in spét ø je vídel.

Medtem ko je priprazek dovôlil, ki v prvi povedi sledi prednizu in ø je..., normalno toničen, je priprazek vídel, ki v drugi povedi sledi sonizu in... ø je..., nasproti predhodnemu poudarjenemu prislovu spét hipotoničen. Vendar je nadejše zanimiva tudi razlika med prednizi in prinizi. Oglejmo si tri pravljíčne odlomke:

(A) Kraljična se je zelo začudila, ko ϕ ga je zagledala. Prenéhala ϕ se je česáti in () ga () povabila v grád.

(B) Tudi kraljična ga je opazila, () odložila glavník/ in () ga () povabila v grád.

(C) Tudi kraljična ga je zagledala, odložila ϕ je glavník/ in () ga () povabila v grád.

Srečanja s prvo kraljično (A) podajata dve povedi, pri čemer drugo poved značilno začne stavek Prenéhala ϕ se je česáti z vključenim prinizom. V bežnem opisu srečanja z drugo kraljično (B) je namesto dveh povedi ena sama, in prejšnji priniz ... ϕ se je je zamenjal eliptični predniz ()... Nekoliko bolj razčlenjen pa je spet opis srečanja s tretjo kraljično (C), v okviru ene same povedi se namreč v ustreznem stavku vnovič pojavi priniz ... ϕ je. Tako lahko sklenemo, da so tudi klitični prinizi znamenje globlje členitve¹ povedi kakor (eliptični) prednizi.

Oglejmo si še nekaj primerov značilne rabe prinizov. Kakor nakazuje že ime samo, so prinizi taki klitični nizi, ki stojijo za prvim členom v stavkih povedi. Vendar je treba opozoriti, da se kot prvi člen tokrat ne vede le podmet, predmet, povedek ali prislovek, ampak tudi privezek in celo priprazek:

Lépa, vendar nevárna pót ga je míkala.

Oče in máti sta mu žé dávno umríla.

Nájvéčja sréča za človeka je, če ϕ je zdráv.

Kúj ϕ me, življênje, kúj ()!

Ní ga nè v šóli/ nè domá.

1. Prim. F. Daneš, Intonace a věta..., s. 126.

Opotékaje se/ ø je hōdil po sōbi.

Vsè od krája ø je délal: orál (), sejál () in drváril ().

Zdàj zdàj ø bó tù.

Postávljen ø je bíl pred áli - áli.

Takih in podobnih primerov ni težko najti, ker so vstopni prinizi tako rekoč značilnost prvega stavka v povedih. Notranji prinizi, se pravi prinizi v stavkih sredi povedi, pa so manj navadni. Najbolj pogosto vzpostavljajo soledja,¹ manj pogosto priredja, izjemoma tudi podredja:

O, brátje, brátje, prišèl je dán.

Nikákor, téga ø si ne dám vzéti.

Sín, tá ti bó šelè zagódel.

Trúbar je bíl prvi, Prešéren je edíni.

Jàz délam, tí pa zaprávljaš.

Nikjér ø ní bíl várén, metálo ga je námreč bōžje.

Kólikor jezíkov ø znáš, tóliko móž ø veljáš.

Poseben primer notranjih prinizov nahajamo v premem govoru ter v brezvezniških² predmetnih odvisnikih. Tu gre namreč za povedi v povedih:

Pómni ø: Bòlj kákor Iréna te ljúbi - despójna.

Če se veznik od priniza loči in postavi pred prvi člen v stavku, nastane soniz. V poeziji pa se oblikujejo sonizi tudi iz metričnih ozirov:

1. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica..., s. 422.

2. Glej A. A. Bronskaja, Stavčna brezvezja..., s. 242.

In védela ø sva, kjé kósi mladíjo, kjé drózdi,
Kód dívji móž hódi, kjé víle se skrívajo v gózdi.

Sicer pa sonizi stopnjujejo vezalna, protivna, vzročna
in sklepalna priredja:

Zéblo me je/ pa (tudi) láčën ø sëm bíl.
Vsì bódo doségli svój cílj, le jàz ga ne bóm doségel.
Dvígnite ø gláve, kájti priblížalo se je váše odrešênje.
Topló je biló, in snég se je tájal na stréhah.

V nasprotju s prinizi so prednizi spet značilni ravno za
stavke sredi povedi. Notranji prednizi so najbolj navadni v
podredjih (s tem da prednizov v njih ne vodijo le pravi vezni-
ki, ampak tudi nepoudarjeni iskalni ter oziralni zaimki),
manj navadni so v priredjih, medtem ko so v soledjih izjemni:

Radovédnost, kdó je v híši, jo je prignála na obísk.
Pozími in kádar je mráz, ø kúrimo.
Želèč si lánko nóč, ø so se poslovíli.
Lè hítro ø pójdi, je (námreč) dáleč.
Búm búm búm, je zagrmélo po vrátih.
Uh, (kakó) me bolí.
Nò, (pà) naj bó.

Notranji so tudi prednizi za premim govorom in za pristav-
ki, vendar ne za vstavki:¹

"Kdó je prišèl?" je zaklícal Sítar.
Psì, recímo ø vòlk ali lisíca, so húdi róparji.
Dáleč, ne vém ø kjé, se je oglásil žvížg ptíčka.

1. Prim. F. Daneš, Intonace a věta..., s. 124.

Katérokóli oródje se bó, poté^m ko ø bo pádlo na tlà,
odvalílo v nájbo^lj nédosegljív kóněc delávnice.

Vstopne prednize smo na drugi strani že omenili v zvezi
s podrednim veznikom ko. K podredjem je treba dodati le to,
da se v primerjavi s priredji¹ lažje obračajo:

Namésto da bi ø se učíl, ø je lenáril.
Lenáril ø je, namésto da bi ø se učíl.

Vstopni prednizi so nadalje značilni za neposredna vpra-
šanja, pripombe, opozorila:

- () je biló lepó, káj?
- () bo kàj?
- () sēm si kàr míslil, da je nékaj naróbe!
- () je spét pijàn, kájpak.
- Je pàč takó.
- () bó žé rēs, kàr ø právite.
- () bóš žé vídel!
- () se bó nadaljeválo...
- () se priporóčamo...

Naposled je treba še opozoriti, da so nekatere oblike
glagola bíti tudi tonične oziroma poudarjene:

Sò známenja, da se obráča na bólje.
Bràt živí v Célju. Jè ø inženír.
Bì (), ko bi biló vsák dán takó.
() bi ø kàj jédel? () bi ().

1. Glej J. Toporišič, Priredni odnosi..., s. 185.

Bódi pozími ali poléti, níkóli ø ní nôsil klobúka.
Ne bó me vèč k vàm.
Ní dôbro človeku sámemu býti.

Naš dovolj splošni razbor je za na videz malo pomembnimi klitičnimi nizi razkril presenetljivo razporejenost in smotrnost. Prinizi stavke odmikajo, sonizi stopnjujejo, prednizi sestavljajo. Če je stav (promluva)¹ skladno z vsebino organizirana tako, da se klitični nizi zgostijo in ob primernem variiranju tudi ponavljajo, se ustvari ritem, ki je posebno značilen za jezik Ivana Cankarja:

Takó je míslil Jêrnej/ in ø je vstàl, otépèl ø si je slámo s črne pogrébne súknje/ in ø se je napótil v híšo. Tàm ø si je slékèl súknjo, zlézèl ø je na zapéček/ ter ø si je nabásal pípo.

Neeliptičnost klitičnih nizov je v povedih nekoliko zadržala tempo,² vendar odlomek še daleč ni tudi monoton. Vezniško vodena predniza in ø je... ter in ø se je... namreč v prvi povedi sledita in se hkrati protistavljata prostima prinizoma ... je ter ... ø si je, pri tem pa sta pomensko blizu izrazov doklèr ø ní... oziroma in () se () nató... Ta dvojna protistava se v drugi povedi strne tako, da predniz ter ø si je... s pomenom in () si () napósled... sledi samo drugemu prinizu ... ø je, vendar je vsaj glasovno bližji, "se rima" s prvim prinizom, prim. Tàm ø si je slékèl súknjo... ter ø si je nabásal pípo. Tolikšna mobilnost slovenskih klitik je komaj prevedljiva v druge slovanske pa tudi neslovanske jezike.

1. Glej J. Bauer - M. Grepl, Skladba..., s. 7.
2. Glej J. Mahnič, Slog in ritem..., s. 209.

Sklep

Alternativno iskanje slovniških modelov v slovenskem knjižnem jeziku je slonelo in sloni predvsem na načelu postopnosti, se pravi na takem razporejanju modelov, da je mimo čim večje posplošljivosti jezikovne pojavnosti v modele ter napovedljivosti te pojavnosti iz modelov vodilo od ožjega k širšemu in od očitnega k prikritemu. Načelo postopnosti razkriva že zaporedje sedmih poglavij kot sedmih področij iskanja.

V prvem poglavju se slovensko glasovje najprej akustično uredi v glasoslovno paradigmo tako, da ta ni le osnovni inventar slovenskih fonemov, ampak tudi podlaga za njihovo sintagmatično prerazporejanje pri poustvarjanju v govornem toku. V govornem toku so zlasti važni še različni prehodi med fonemi, imenovani junkture ali sindemi, ker se na eni strani ob njih bogati osnovni inventar z razvojnim inventarjem slovenskih fonemov, na drugi pa sindemi v obliki presledkov določajo tudi okvire, ki se vanje umeščajo posebna zaporedja fonemov, imenovana besede.

V drugem poglavju se ob glasoslovno podprtih protistavah osnovnih medmetov razvijajo še druge osnovne besede v dveh stopnjah. V prvi se razvijajo osnovne besede v vlogi povedkov in prislovkov, v drugi pa osnovne besede v vlogi podmetov in predmetov. Hkrati se v prvi stopnji razpoznavata še okvirni naklon in glagolski čas, v drugi stopnji pa okvirni način.

V tretjem poglavju se obravnava raznotero štetje samostalniških zaimkov in imen v vlogi podmetov. Zelo samosvoje je namreč štetje zaimkov za stvari, ki so srednjega praspola, nasproti zaimkom za osebe ter imenom, ki so srednjega, ženskega in moškega spola, z nadaljnjimi posebnostmi.

V četrtem poglavju je predstavljena sprega glagolskih povedkov, ki je predvsem odsevanje praspolnega in spolnega oblikovja samostalniških zaimkov in imen v vlogi podmetov. Sedem spregatev tvorjenk in netvorjenk iz glagola biti v raznih naklonih in časih na koncu povzame še soočanje dveh sistemov glagolskih osnov, sorednega sistema povednih osnov ter razvojnega sistema namernih osnov.

V petem poglavju se obravnava sklanja samostalniških zaimkov in imen predvsem kot oblikoslovno izrazilo njihovega sevanja v vlogah načelno imenovalniških podmetov, tožilniško-rodilniških predmetov in dajalniških primetov. Po tri vzporedne zaimkovne ter imenske sklanjatve se nato povezujejo skoz osrednjo vzporedno sklanjatev medlotnega zaimka oná in oné v ženskem in moškem spolu.

V šestem poglavju je razvit osnovni model glagolskega stavka, razpet med sporočnika in naslovnika tako, da se ob povedku kot osrednjem členu na eni strani vrstijo časovni, srednji in krajevni prislovek pod še višjim okvirnim naklonom, na drugi pa podmet, predmet in primet nad še nižjim okvirnim načinom. Osnovni model je tudi izhodišče za nadaljnje variiranje modela glagolskega stavka.

V sedmem poglavju se naposled opazuje razpostava klitik v zvezi s tesnostjo vezanja stavkov v sestavkovja. Vezniško vodene glagolsko-zaimkovne in zaimkovno-glagolske klitike se namreč družijo v enodelne prednize, ki stojijo na začetku stavkov, in prinize, ki stojijo za začetkom stavkov, ter dodelne sonize, pri čemer prednizi stavke sestavljajo, prinizi odmikajo in sonizi stopnjujejo, tako da so klitični nizi lahko

tudi važno ritmično sredstvo slovenskega jezika.

Novost teh sedmih poglavij nasproti poglavjem drugih starih in novih slovníc se potemtakem kaže v postopnem in hkrati strnjenem opisu paradigmatske in sintagmatike fonemov in sindemov slovenskega jezika v prvem poglavju kot podlagi za opise nadaljnjih področij slovenske slovnice. Načelo postopnosti je nato terjalo predstavitev osnovnih medmetov, ki so besede in stavki obenem, na začetek drugega poglavja, da je to tako postalo most med prvim glasoslovnim in osrednjimi tremi oblikslovnimi poglavji tudi z nekaterimi skladoslovnimi pojmi. Načelo postopnosti namreč pomeni tudi opisovanje slovenske govornice kot jezikovne dejavnosti, vključujoče jezik in govor, kar nahaja svoj izraz v zaporedju štetja zaimkov in imen v vlogi podmetov, sprege glagolov v vlogi povedkov ter sklanje zaimkov in imen v vlogi podmetov, predmetov in primetov v osrednjih treh poglavjih. Vse te vloge nato povzame pregledni model glagolskega stavka v šestem poglavju, ki s svojo posplošljivostjo in napovedljivostjo spominja na začetno glasoslovno paradigmo. Različna razpostava klitik v zvezi s tesnostjo vezanja stavkov v sedmem poglavju pa nakazuje kot nov vidik vezanja stavkov nadaljnje iskanje v smeri besediloslovja.

Ob vseh teh novostih pa alternativno iskanje slovniških modelov še ne izčrpa vsega naštevanja jezikovnih pojavov v starih in novih slovnícah in nadaljnjemu iskanju prepušča zlasti vključitev dobršnega dela besedotvorja, vendar je vprašanje izčrpnosti najprej vprašanje širjenja preglednih osnov in šele nato tudi vprašanje njihovega popravljanja oziroma urejanja, podobnega urejanju objav v poglavja pričujoče razprave. Zato se nadaljnje iskanje naravno navezuje na osnove te razprave.

Pregled citiranih del

- Ardentov B. P., "Čto" v sovremennom russkom jazyke, Kišinev 1973.
- Arvat N. N., Semantičeskaja struktura prostogo predloženiya v sovremennom russkom jazyke, Kiev 1984.
- Babajceva V. V., O vyražanii v jazyke vzaimodejstvija meždu čuvstvennoj i abstraktnoj stupenjami poznanija dejstvitel'nosti, v: Jazyk i myšlenie, Moskva 1967, s. 55-65.
- Odnosostavnye predloženiya v sovremennom russkom jazyke, Moskva 1968.
- Bauer J. - Grepl M., Skladba spisovné češtiny, Praha 1980.
- Bezljaj F., Oris slovenskega knjižnega izgovora, Ljubljana 1939.
- Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, Slavistična revija I (1948), s. 199-220.
 - Osnove fonetike, Ljubljana 1960.
- Bogusławski A., Prefiksacja czasownikowa we współczesnym języku rosyjskim, Wrocław 1963.
- Boguševič D. G., Nekotorye zamečaniya o modelirovanii struktury predloženiya, Romanskoe i germanskoe jazykoznanie, Vypusk 13, Minsk 1983, s. 40-44.
- Bondarko A. V., Teorija morfoložičeskikh kategorij, Leningrad 1976.
- Breznik A., Slovenska slovnica za srednje šole, Celovec 1916.
- Jezikoslovne razprave, Ljubljana 1982.

- Bronskaja A. A., Stavčna brezvezja v slovenskem knjižnem jeziku, Jezik in slovstvo XIV (1969), s. 214-220 in 239-246.
- Daneš F., Intonace a věta ve spisovné češtině, Praha 1957.
- Daneš F. - Hlavsa Z. a kol., Větné vzorce v češtině, Praha 1981.
- Delas D. - Filliolet J., Linguistique et Poétique, Paris 1973.
- Dubois J., Grammaire Structurale du Français: le Verbe, Paris 1967.
- Dular J., Slogovne razsežnosti glagolske vezave v slovenščini, V: XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, Ljubljana 1983, s. 187-207.
- Dvořák E., Přechodníkové konstrukce v nové češtině, Praha 1978.
- Gazov-Ginzberg A. M., Simvolizm prasemitskoj fleksii, Moskva 1974.
- Grande V. M., Vvedenie v sravnitel'noe izučenie semitskih jazykov, Moskva 1972.
- Grepl M. - Karlík P., Skladba spisovné češtiny, Praha 1986.
- Grundzüge einer deutschen Grammatik, Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von K. E. Heidolph, W. Flämig und W. Motsch, Berlin 1981.
- Haburgaev G. A., Staroslavjanskij jazyk, Moskva 1986.
- Hausenblas K., Výstavba jazykových projevů a styl, Praha 1971.
- Helbig G. - Buscha J., Deutsche Grammatik, Leipzig 1984.
- Hlavsa Z., Denotace objektu a její prostředky v současné češtině, Praha 1975.
- Hockett C. F., Kurs językoznawstwa współczesnego, Warszawa 1968.
- Ivašina N. V., K rekonstrukcii leksičeskoj podсистemy, v: Metody izučeniya leksiki, Minsk 1975, s. 179-186.
- Jakobson R., Izbrannye raboty, Moskva 1986.
- Jakopin F., Slovnica ruskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968.
- K vprašanju substantivizacije pridevniških besed v slovenskih jezikih, Slavistična revija XXI (1973), s. 265-277.

- Janežič A., Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence, Celovec 1854.
- Jodłowski S., Studia nad cześćciami mowy, Warszawa 1971.
- Kacnel'son S. D., Fonemy, sindemy i "promežutočnye" obrazovani-
nija, v: Fonetika Fonologija Grammatika, Moskva 1971,
s. 136-142.
- Karaban V. I., Temporal'nyj plan teksta i ego poroždenie, v:
Novye tendencii v izučenii grammatiki romanskih i german-
skih jazykov, Kiev 1981, s. 13-25.
- Katičić R., Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije,
Zagreb 1967.
- Kopečný F. Základy české skladby, Praha 1962.
- Kořenský J., Relevance kategorie času ve struktuře přirozeného
jazyka, v: Charakterystyka temporalna wypowiedzenia, Wro-
claw 1975, s. 77-86.
- Křížková H., Sémantická analýza zájmenného systému a klasifika-
ce současných spisovných jazyků slovanských, Českosloven-
ské přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Var-
šavě - Lingvistika, Praha 1973, s. 155-164.
- Lepskaja N. I., Nekotorye voprosy izučeniya struktury sloga,
v: Issledovaniya po rečevoj informacii, Moskva 1968, s.
121-130.
- Levý J., Značeníja formy i formy značeníj, v: Semiotika i
iskusstvometrija, Moskva 1972, s. 88-107.
- Mahnič J., Slog in ritem Cankarjeve proze, Jezik in slovstvo
II (1956/57), s. 132-159 in 208-215.
- Mareš F. V., Das slavische Kasussystem, Wiener Slavistisches
Jahrbuch 18, Wien 1973, s. 56-93.
- Martinet A., Eléments de Linguistique Générale, Paris 1967.
- Martynov V. V., Slavjanskaja i indoevropskaja akkomodacija,
Minsk 1968.

- McCawley J. D., Le rôle d'un système des traits phonologiques dans une théorie du langage, La phonologie générative, Paris 1967, s. 112-123.
- Miko F., Rod, číslo a pád podstatných mien, Bratislava 1962.
- Moskovič V. A., Informacionnye jazyki, Moskva 1971.
- Mrázek R., Kvantitativní predikát v slovanských jazycích, v: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Zahřebu, Lingvistika, Praha 1978, s. 91-99.
- Fázová modifikace predikátu (na materiálu současných slovanských jazyků, v: Československá slavistika 1988, Lingvistika, historie, Praha 1988, s. 47-57.
- Muljačić Ž., Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika, Zagreb 1972.
- Murko M., Enklitike v slovenščini, Letopis Matice Slovenske za leto 1892, s. 71-86.
- Nartnik V., Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema, Jezik in slovstvo XVIII (1972/73), s. 81-91.
- Klasifikacija slovenskih glagolov in namenilnik, Slavia XLVIII (1979), s. 135-140.
 - Poskus nove obravnave slovenske sklanje, Slavia XLIX (1980), s. 305-313.
 - Poskus postopne obravnave slovenske sprege, Jezik in slovstvo XXVI (1980/81), s. 27-33.
 - Klitike in vezanje stavkov, Slavia 50 (1981), s. 141-145.
 - K oblikoslovju štetja do deset v slovenščini, v: Nemzetközi Szlavisztikai Napok, Szombathely 1982, s. 121-127.
 - Modalni romb in modalne pretvorbe, Slavia 51 (1982), s. 353-357.
 - Poskus nove delitve samostalniških zaimkov, Jezik in slovstvo XXIX (1983/84), s. 260-265.
 - Od podmetov do simbolov Matkove Tine, v: Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1984, s. 489-503.

- Slovníšková delitev samostalnikov, Slavia 53 (1984), s. 160-163.
 - Stava zaimkov v klitičnih nizih, Slava II (1987/88), s. 67-70.
 - Med fonemi in sindemi, Slava II (1987/88), s. 79-86.
 - K obravnavi dvojine v povojnih slovenskih slovnica, v: Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura, Ljubljana 1988, s. 375-382.
 - Glagol biti v Brižinskih besedilih, Slava V (1991), s. 52-57.
- Nemzetközi Szlavisztikai Napok, Szerkesztette Dr. Gadányi Károly, Szombathely 1982.
- Nilsen D. L. P. - Nilsen A. P., Semantic Theory: A Linguistic Perspective, Rowley, Mass. 1975.
- Nork O. A. - Adamova N. F., Fonetika sovremennogo nemeckogo jazyka, Moskva 1976.
- Paternu B., France Prešeren in njegovo pesniško delo 2, Ljubljana 1977.
- Petr J., Základy slovinštiny, Praha 1974.
- Poldauf L. - Šprunk K., Čeština jazyk cizí, Praha 1968.
- Polivanov J. D., Recenzija na knjigo R. Jakobsona, v: Stat'ji po obščemu jazykoznaniju, Moskva 1968, s. 135-142.
- Ramovš F., Morfologija slovenskega jezika, Ljubljana 1952.
- Revzin I. I., Sovremennaja strukturnaja lingvistika, Problemy i metody, Moskva 1977.
- Rigler J., Južnonotranjski govori, Ljubljana 1963.
- Robins R. H., General Linguistics, London 1971.
- Russkaja grammatika 1, 2, Vědecký red. K. Horálek, Praha 1979.
- Saloni Z., Cechy skladniowe polskiego czasownika, Wrocław 1976.
- Sékaninová E., Sémantická analýza predponového slovesa v ruštině a slovenčine, Bratislava 1980.

- Skoblikova E. S., Soglasovanie i upravlenie v russkom jazyke, Moskva 1971.
- Slava, debatni list, Ljubljana.
- Slavia, časopis pro slovanskou filologii, Praha.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika III, Ljubljana 1979.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika IV, Ljubljana 1985.
- Slovenska slovnica, Sestavil uredniški odbor, Ljubljana 1947.
- Solncev V. M., Jazyk kak sistemno-strukturnoe obrazovanie, Moskva 1971.
- Stepanov Ju. S., Osnovy obščego jazykoznanija, Moskva 1975.
- Šaumjan S. K., Problems of Theoretical Phonology, The Hague 1968.
- Škrabec S., Jezikoslovni spisi II, Ljubljana 1921.
- Štěpán J., Čas ve větě a textu, Praha 1986.
- Tesnière L., Osnovy strukturnogo sintaksisa, Moskva 1988.
- Tokarz E., Składnia zdań złożonych współrzędnie w języku słoweńskim, Katowice 1977.
- Toporišič J., Slovenski knjižni jezik 1, Maribor 1965.
- Slovenski knjižni jezik 2, Maribor 1966.
 - Slovenski knjižni jezik 3, Maribor 1967.
 - Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, Jezik in slovstvo XIII (1968), s. 184-192.
 - Slovenski knjižni jezik 4, Maribor 1970.
 - Slovenska slovnica, Maribor 1976.
 - Nova slovenska skladnja, Ljubljana 1982.
 - Enciklopedija slovenskega jezika, Ljubljana 1992.
- Toporov V. N., Lokativ v slavjanskih jazykah, Moskva 1961.
- Trávníček F., Mluvnice spisovné češtiny II, Praha 1951.
- Ufimceva A. A., Leksičeskaja nominacija, Jazykovaja nominacija, Moskva 1977.
- Veden'kova M. S., Upotreblenie vremennyh form glagola po kommunikativnym registram, Kiev 1981.

Vincenot C., Essai de Grammaire Slovène, Ljubljana 1975.

Vinogradov V. A., Konsonantizm i vokalizm ruskogo jazyka,
Moskva 1971.

Voronin S. V., Fonosemantičeskie idei v zarubežnom jazykozna-
nii, Leningrad 1990.

Wierzbicka A., Kocha, lubi, szanuje, Medytacje semantyczne,
Warszawa 1971.

Zalogovye konstrukcii v raznostrukturnyh jazykah, Otvetstven-
nyj red. V. S. Hrakovskij, Moskva 1981.

Propozycja alternatywnych modeli gramatycznych
w słoweńskim języku literackim

Streszczenie

Gramatyczne opisy słoweńskiego języka literackiego znamionowała jeszcze przez długie lata bieżącego wieku diachroniczna, młodogramatyczna orientacja dziewiętnastowiecznej lingwistyki. Kierunek młodogramatyczny reprezentuje nie tylko Slovenska slovnica (Gramatyka słoweńska) Antona Janežiča, wydana po raz pierwszy w r. 1854, ale także Slovenska slovnica Antona Breznika, której pierwsze wydanie ukazało się w r. 1916, i Slovenska slovnica Antona Bajca, Rudolfa Kolariča, Mirka Rupla oraz Jakoba Šolara, wydana po raz pierwszy (jeszcze bez nazwisk autorów) w r. 1947. Synchroniczną orientację strukturalistyczną zapoczątkowała dopiero praca Claude'a Vincenota Essai de Grammaire Slovène z r. 1975 i Jože Toporišiča Slovenska slovnica (1976), porządkująca i scalająca rezultaty badań autora, opublikowane w czterech tomach wydawnictwa Slovenski knjižni jezik (Słoweński język literacki), które ukazały się po raz pierwszy w latach 1965-1970.

Rozdziały niniejszej rozprawy nawiązują bezpośrednio do tych badań, są bowiem zredagowane na podstawie artykułów ogłoszonych w czasopismach Jezik in slovstvo, Slavia i Slava oraz w tomie zbiorowym Nemzetközi Szlavisztikai Napok v latach 1972-1991. Przez większość tych lat pracowałem jako lektor

języka słoweńskiego na uniwersytetach w Zagrzebiu, Moskwie, Pradze i Budapeszcie. Zajęcie to dało mi możliwość konfrontacji języka ojczystego z innymi językami słowiańskimi i nie-słowiańskimi, jak również zapoznania się z różnymi poglądami na te języki. Weryfikacja tych poglądów na materiale słoweńskiego języka literackiego doprowadziła do skonstruowania nowych modeli, zawierających jednolite ujęcie słoweńskich głosek w aspekcie akustycznym na przykład w artykule Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema (Propozycja nowego ujęcia słoweńskiego systemu fonologicznego), który dał podstawę pierwszemu rozdziałowi pracy, zatytułowanemu Glasoslovna paradigma (Paradygmat fonologiczny). Podobnie całościowy paradygmat nie był jednak możliwy w odniesieniu do dalszych działów gramatyki słoweńskiej, dlatego w rozdziale drugim, noszącym tytuł Od medmetov do naklonov in načinov (Od interiekcji do trybów i stron), obserwuje się najpierw, jak obok paru interiekcji podstawowych można tu wprowadzić inne jeszcze słowa podstawowe o charakterystycznych właściwościach zewnętrznych i wewnętrznych: o zewnętrznych właściwościach składniowych i wewnętrznych właściwościach fleksyjnych. Stopniowej prezentacji wewnętrznych właściwości fleksyjnych w formie paradygmatycznych modeli cząstkowych poświęca się następnie trzy rozdziały środkowe, opatrzone tytułami: Štetje zaimkov in imen (Liczba zaimków i imion), Sprega glagolov (Koniugacja czasowników) i Sklajnja zaimkov in imen (Deklinacja zaimków i imion). Nawiązaniem do zewnętrznych właściwości składniowych jest rozdział szósty Členitev glagolskega stavka (Budowa zdania pojedynczego), wprowadzający podstawowy model zdania pojedynczego z dalszymi jego przekształceniami. Klitike in vezanje stavkov (Klityki i łączenie zdań) to tytuł rozdziału siódmego, podejmującego problem stopnia zespolenia zdań pojedynczych w wyższe jednostki tekstu.

Poszukiwanie alternatywnych modeli gramatycznych w słoweńskim języku literackim opierało się cały czas przede wszystkim na zasadzie stopniowego przechodzenia od szczegółu do ogółu, od tego, co widoczne, do tego, co utajone, to znaczy polegało na takim szeregowaniu rozpatrywanych problemów, by z jednej strony zmierzało ono ku coraz to większym uogólnieniom zjawisk językowych w postaci modeli, na których podstawie dałoby się - z drugiej strony - te zjawiska przewidywać. Przyjętą zasadę ilustruje już sama kolejność siedmiu rozdziałów, odpowiadających siedmiu obszarom badawczym.

W rozdziale pierwszym głoski słoweńskie sprowadza się najpierw poprzez akustyczne uporządkowanie do fonologicznego paradygmatu, który jest nie tylko podstawowym inwentarzem słoweńskich fonemów, ale też bazą ich syntagmatycznej dystrybucji w toku mówienia. W procesie tym ważne są zwłaszcza rozmaite przejścia między fonemami, zwane junkturami albo syndemami, gdyż z jednej strony inwentarz podstawowy słoweńskich fonemów wzbogaca się dzięki nim o inwentarz nowych jednostek pochodnych, a z drugiej strony syndemy w postaci pauz wyznaczają ramy, w które się wpisują specjalne szeregi fonemów, zwane słowami.

W rozdziale drugim obok ustanowienia fonologicznie motywowanych opozycji wykrzykników podstawowych rozwija się dwustopniową procedurę analizy funkcji innych słów podstawowych. Stopień pierwszy prowadzi do ukazania tych słów w roli orzeczeń i okoliczników, stopień drugi - do przedstawienia ich w roli podmiotów i dopełnień (bliższych). Na stopniu pierwszym daje się jeszcze wyodrębnić ramę trybu i czas, na drugim zaś ramę strony.

Rozdział trzeci omawia różnorodne sposoby wyrażania liczby zaimków rzeczownikowych i imion w roli podmiotów. Tu bardzo specyficzna okazuje się liczba zaimków oznaczających rzeczy prarodzaju nijakiego, w odróżnieniu od liczby zaimków oznacza-

jących osoby oraz od liczby imion rodzaju nijakiego, żeńskiego i męskiego - z wszelkimi właściwymi im cechami.

Rozdział czwarty przedstawia koniugację czasowników w roli orzeczenia, odzwierciedlającą przede wszystkim prarodzajowe i rodzajowe formy zaimków i imion rzeczownikowych w roli podmiotów. Przegląd siedmiu koniugacji czasownika być i jego derywatów oraz czasowników innych w różnych trybach i czasach zamyka konfrontacja dwóch systemów tematów czasownikowych: tematów trybu oznajmującego, wpisanych w system współrzędnych, i tematów supinum, kończących proces derywacji form czasownikowych.

Rozdział piąty jest opracowaniem deklinacji zaimków rzeczownikowych i imion, traktowanej głównie jako morfologiczny refleks ich funkcji zdaniowych: mianownika w roli podmiotu, biernika i dopełniacza w roli dopełnienia bliższego i celownika w roli dopełnienia dalszego. Po trzy równoległe deklinacje zaimkowe i rzeczownikowe łączą się wzajemnie poprzez centralną deklinację równoległą zaimka wskazującego nieokreślonego oná i oné w rodzaju żeńskim i męskim.

Rozdział szósty rozwija podstawowy model zdania pojedynczego, zawierający się między pozycją nadawcy i odbiorcy w taki sposób, że obok orzeczenia jako centrum zdania grupują się z jednej strony okoliczniki czasu, sposobu i miejsca (pod nadrzędną wobec nich ramą trybu), a z drugiej strony podmiot, dopełnienie bliższe i dopełnienie dalsze (nad podrzędną wobec nich ramą strony). Model podstawowy jest również punktem wyjścia do dalszych przekształceń modelu zdania pojedynczego.

W rozdziale siódmym obserwuje się wreszcie dystrybucję klityk odnośnie do stopnia zespolenia zdań pojedynczych w większe jednostki tekstu. Tak oto sekwencja klityk czasownikowo-zaimkowych i zaimkowo-czasownikowych, wprowadzona spójnikiem, może stać na początku zdania jako szereg proklityczny, za początkiem zdania jako szereg enklityczny, a może być także szeregiem nieciągłym, rozbitym na odcinek proklityczny i enkli-

tyczny. Wymienione trzy sytuacje występowania sekwencji klityk stanowią ważny czynnik rytmizacji toku języka słoweńskiego.

Nowość powyższych siedmiu rozdziałów w stosunku do rozdziałów innych - starych i nowych - gramatyk przejawia się zatem w stopniowo rozbudowanym, a jednocześnie zwartym opisie paradygmatyki i syntagmatyki fonemów i syndemów języka słoweńskiego, danym w rozdziale pierwszym, służącym za podstawę opisu dalszych działów gramatyki słoweńskiej. Zasada stopniowości opisu wymagała następnie przemieszczenia wykrzykników podstawowych, będących zarazem słowami i zdaniami, na początek rozdziału drugiego, który stał się przez to mostem łączącym pierwszy rozdział fonologiczny z trzema środkowymi rozdziałami morfologicznymi - także i dlatego, że wprowadza pewne pojęcia składniowe. Zasada stopniowości oznacza mianowicie również opisywanie słoweńskiego language jako działalności językowej obejmującej zarówno język, jak i mowę, co znajduje wyraz w porządku liczb zaimków i imion w roli podmiotów, koniugacji czasowników w roli orzeczeń i deklinacji zaimków i imion w roli podmiotów, dopełnień bliższych i dalszych, ustalonych w trzech rozdziałach środkowych. Wszystkie te role ilustruje następnie przejrzysty model zdania pojedynczego w rozdziale szóstym, przypominający stopniem uogólnienia i przewidywalności początkowy paradygmat fonologiczny. Różna dystrybucja klityk w związku ze stopniem zespolenia zdań, przedstawiona w rozdziale siódmym, podsuwa nowy aspekt w kierunku dalszych poszukiwań tekstologicznych.

Przy wszystkich tych nowościach poszukiwanie alternatywnych modeli gramatycznych nie wyczerpuje przecież jeszcze całej listy zjawisk językowych, opisywanych w starych i nowych gramatykach, odkładając do dalszych badań zwłaszcza włączenie w ich zakres znacznego obszaru słowotwórstwa. Jednak zagadnienie kompletności opisu jest przede wszystkim zagadnieniem dopełniania istniejących schematów poglądowych, a dopiero potem zagadnieniem ich doskonalenia lub porządkowania, podobnego do porządkowania

wcześniejszych publikacji w rozdziały niniejszej rozprawy. Dlatego też dalsze badania będą musiały nawiązać do jej podstaw.

Poszukiwaniu alternatywnych modeli gramatycznych towarzyszy poprzez wszystkie rozdziały pracy równie alternatywne nazewnictwo, które jednocześnie z wprowadzaniem do naukowego obiegu pojęć w nowych powiązaniach daje także możliwość celowego i funkcjonalnego ich zapisu w postaci skróconych symboli literowych. Na tym przede wszystkim polega sens alternatywnego nazewnictwa, niezależnie od możliwości jego ewentualnych zmian w toku konstruowania dalszych modeli, ponieważ niniejsze uporządkowanie wcześniej ogłoszonych artykułów w rozdziały rozprawy umożliwi szerszy wgląd w modele. Dlatego niech mi będzie wolno wyrazić na zakończenie oprócz podziękowania redaktorom czasopism, w których ukazywały się moje artykuły, także szczególnych podziękowań mojemu Promotorowi Prof. dr hab. Emilowi Tokarzowi, który mnie do pracy nad przygotowaniem książkowego wydania rozproszonych publikacji zainspirował i pracy tej towarzyszył życzliwym zainteresowaniem, stwarzając jej szanse realizacji.

Kazalo

Uvod	2
I. Glasoslovna paradigma	5
II. Od medmetov do naklonov in načinov	22
III. Štetje zaimkov in imen	31
IV. Sprega glagolov	39
V. Sklanja zaimkov in imen	49
VI. Členitev glagolskega stavka	64
VII. Klitike in vezanje stavkov	82
Sklep	90
Pregled citiranih del	93
Streszczenie	100